

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ: ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ, ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΕΝΟΣ «ΟΡΑΜΑΤΟΣ» ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΗ

Ελισάβετ Θωίδου,* Δημήτρης Φουτάκης**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο διερευνά την αντιμετώπιση του «οράματος» για τη Θεσσαλονίκη ως «μητρόπολη των Βαλκανίων» μέσα από τον αναπτυξιακό προγραμματισμό και τον τρόπο που αυτό υποστηρίχθηκε από την υλοποιούμενη δημόσια παρέμβαση στη δεκαετία του 1990. Η ανάδειξη της σημασίας του χώρου και ιδίως των μητροπολιτικών περιοχών για τη δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων, καθώς και των σύγχρονων αστικών πολιτικών που προωθούν τη χωρική ανταγωνιστικότητα, αποτελούν το θεωρητικό πλαίσιο της διερεύνησης. Ο μητροπολιτικός ρόλος της Θεσσαλονίκης προσεγγίζεται μέσα από τα προγραμματικά κείμενα της τελευταίας δεκαετιαίας που υλοποιούν τη διαρθρωτική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαπιστώνεται ότι η δημόσια παρέμβαση στη Θεσσαλονίκη παρουσιάζει επιμονή στην κατηγορία των υποδομών και σε πρότυπα που απέχουν από αυτά των αντίστοιχων ευρωπαϊκών περιφερειών. Υποστηρίζεται ότι το όραμα για τη μητροπολιτική Θεσσαλονίκη και οι πιθανοί ρόλοι της στα Βαλκάνια μπορούν να αποτελέσουν στρατηγική επιλογή για την ανάπτυξη, με προϋπόθεση τον αναπροσανατολισμό της δημόσιας παρέμβασης προς επενδύσεις που ενισχύουν την «οικονομία της γνώσης», και με προσπάθεια αντιμετώπισης των αντιφάσεων και των εντάσεων που θα δημιουργηθούν στο κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο.

Metropolitan Thessaloniki and Urban Competitiveness: Programming, Transformation and Implementation of a «Vision» for the City

Elisabeth Thoidou, Dimitris Foutakis

ABSTRACT

The paper explores the mechanisms lying behind the “vision” of the city of Thessaloniki as a “metropolis of the Balkans”. Development programming and the way this vision was promoted by public intervention during the 1990s constitute our twofold context. The theoretical framework highlights the importance of the spatial dimension, particularly in respect of metropolitan areas, in creating and sustaining competitive advantages, and draws attention to the current urban policies promoting territorial competitiveness. This role of Thessaloniki is considered through European Union structural policy programming documents implemented over the past fifteen years. It appears that public intervention in the area mainly concerns infrastructure, diverging from the patterns of the corresponding E.U. regions. It is argued that, provided public intervention is re-oriented to promote a “knowledge economy”, and social cohesion and environmental protection are not compromised, the vision of Thessaloniki as a metropolis with potential roles to play in the Balkans may constitute a strategic developmental option for the city.

* Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός, (ΜΑ) Περιφερειολόγος, Ερευνητική Μονάδα Χωρικής Ανάπτυξης, ΑΠΘ, e-mail: beta@estia.arch.auth.gr.

** Οικονομολόγος, (ΜΑ) Περιφερειολόγος, Καθηγητής Εφαρμογών, Τμήμα Γεωπληροφορικής και Τοπογραφίας, ΤΕΙ Σερρών, και Ερευνητική Μονάδα Χωρικής Ανάπτυξης, ΑΠΘ, e-mail: dimitris@estia.arch.auth.gr.

1. Εισαγωγή

Από τις αρχές της δεκαετίας του '90 η Θεσσαλονίκη, εκτός από τον παραδοσιακό μεταπολεμικό της ρόλο ως «συμπρωτεύουσα» της Αθήνας, γνώρισε την αναβάθμισή της και σε «Μητρόπολη των Βαλκανίων». Η εξέλιξη αυτή μπορεί να αποδοθεί στις σημαντικές γεωπολιτικές αλλαγές εκείνης της περιόδου και στην αισιόδοξη και ιδιαίτερα φιλόδοξη «ανάγνωση» τους από τον κυρίαρχο δημόσιο λόγο της εποχής. Η βασική ιδέα ήταν ότι, με δεδομένη την έντονη κρίση του συνόλου σχεδόν των χωρών της Βαλκανικής, η Θεσσαλονίκη θα μπορούσε να διαδραματίσει ένα ρόλο ανάλογο με αυτόν που είχε πριν από έναν αιώνα περίπου, κατά την τελευταία περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και να ανακτήσει την ηγεμονική της σχέση με τη χαμένη της «ενδοχώρα».

Παρά το γεωγραφικό ντετερμινισμό και την ανιστορικότητα που χαρακτηρίζει την προσέγγιση αυτή,¹ το όραμα της Θεσσαλονίκης ως «Μητρόπολης των Βαλκανίων» έδειξε μια αξιοπρόσεκτη ανθεκτικότητα στο χρόνο και μεγάλη διεισδυτικότητα στο σύνολο σχεδόν του πολιτικού συστήματος της χώρας, γεγονός που αποτυπώνεται, εκτός των άλλων, στα βασικά προγραμματικά κείμενα της προηγούμενης δεκαπενταετίας. Αν όμως η αναμφίβολη ισχύς του στο ιδεολογικό επίπεδο μπορεί να ερμηνεύσει την αδιάλειπτη παρουσία του στον πολιτικό λόγο, η επίδραση που έχει έως σήμερα στον αναπτυξιακό προγραμματισμό πρέπει να αναζητηθεί και σε επιπλέον στοιχεία που αφορούν στις εξελίξεις σε δύο αλληλοσυσχετιζόμενα πεδία: το πεδίο της θεωρίας της (περιφερειακής) ανάπτυξης και αυτό της πολιτικής και της οικονομίας. Το τελευταίο αφορά στα ζητήματα της παγκοσμιοποίησης, ενώ το πρώτο στην ανάδειξη της σημασίας του χώρου για την ανάπτυξη, και ειδικότερα για τη δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων.

Ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονται στο επίπεδο του προγραμματικού λόγου και υλοποιούνται στην πράξη οι οραματισμοί για τη Θεσσαλονίκη και το μητροπολιτικό της ρόλο στον εθνικό και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς η περίοδος μετά το 1989 –με την εφαρμογή της διαρθρωτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης– για την Ελλάδα χαρακτηρίστηκε από την ίσως σημαντικότερη και πάντως πιο οργανωμένη δημόσια παρέμβαση στον περιφερειακό χώρο μεταπολεμικά. Ειδικότερο ενδιαφέρον έχει η υλοποίηση της δημόσιας παρέμβασης στην πράξη, σε σχέση με το πλαίσιο των σύγχρονων κατευθύνσεων της περιφερειακής θεωρίας και πολιτικής. Κεντρική θέση του άρθρου είναι ότι η συζήτηση για τη μητροπολιτική Θεσσαλονίκη και τον πιθανό διεθνή ρόλο που θα μπορούσε να διεκδικήσει στα Βαλκάνια αποκτά πράγματι ουσιαστικό νόημα στο πλαίσιο της συνεχιζόμενης συζήτησης για την «οικονομία της γνώσης»,² μόνο όμως στο βαθμό που υποστηρίζεται ενεργά και με συνέπεια από την υλοποίηση αντίστοιχων πολιτικών. Από την πλευρά αυτή διερευνάται για τη δεκαετία του '90 αφενός η αντιμετώπιση του «οράματος» για τη Θεσσαλονίκη ως μητροπολιτικό κέντρο διεθνούς εμβέλειας μέσα από τον αναπτυξιακό προγραμματισμό, και αφετέρου ο τρόπος με τον οποίο το όραμα αυτό υποστηρίχθηκε από την υλοποιούμενη δημόσια παρέμβαση.³

Το άρθρο αποτελείται από τέσσερα τμήματα. Στο τμήμα που ακολουθεί επιχειρείται η τοποθέτηση ενός θεωρητικού πλαισίου για τη σημασία των μητροπολιτικών περιοχών μέσα από τα νεότερα θεωρητικά σχήματα της οικονομικής γεωγραφίας και τη νεότερη γενιά αστικών πολιτικών που προωθούν τη χωρική ανταγωνιστικότητα, ιδίως στην Ε.Ε. και την Ελλάδα. Στο δεύτερο τμήμα ο μη-

1. Τα γεωγραφικά πλεονεκτήματα είναι πάντα δυνητικά και η αξιοποίησή τους συναρτάται από πλήθος άλλων κοινωνικο-οικονομικών παραγόντων. Ειδικά για τη Θεσσαλονίκη, στην ιστορική της διαδρομή η «ευνοϊκή» γεωγραφική της θέση δεν ήταν επαρκής από μόνη της για να της εξασφαλίσει πάντοτε σημαντική παρουσία στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο (Καλογήρου 2000: 14). Στη σύγχρονη εκδοχή του, το γεωγραφικό επιχείρημα για τη Θεσσαλονίκη τείνει κατά παράδοξο τρόπο συστηματικά να παραγνωρίζεται βασικά οικονομικο-γεωγραφικά δεδομένα, όπως η βαρύνουσα σημασία της Αθήνας τόσο στον εθνικό όσο και στο βαλκανικό χώρο, καθώς επίσης η διεθνής πλέον παρουσία άλλων βαλκανικών πρωτευουσών, όπως το Βουκουρέστι και η Σόφια, αλλά και η Κωνσταντινούπολη. Το ιστορικό επιχείρημα εξάλλου φαίνεται να υποβαθμίζει το γεγονός ότι η σημαντική διεθνής παρουσία της Θεσσαλονίκης (κατά το 19ο αιώνα) πραγματοποιήθηκε σε τελείως διαφορετικές οικονομικές και πολιτικές συνθήκες, δηλαδή στα πλαίσια της ενιαίας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της οποίας πράγματι υπήρξε ιδιαίτερα σημαντικό (κυρίως διοικητικό και εμπορικό) αστικό κέντρο σε μια φάση επέκτασης του εμπορίου, ανάπτυξης της βιομηχανίας και ενίσχυσης της επιρροής των ευρωπαϊκών δυνάμεων στα Βαλκάνια, επωφελέμενη ιδιαίτερα από την πολυπολιτισμική της σύνθεση, που όμως εδώ και εξήντα και πλέον χρόνια έχει χάσει (Μοσκόφ 1978, Mazower 2004).

2. Η βιβλιογραφία για την «οικονομία της γνώσης» («knowledge economy») ή την «οικονομία της μάθησης» («learning economy») είναι μεγάλη και διευρυνόμενη. Ενδεικτικά μόνο αναφέρονται: Lundvall & Johnson 1994, Ernst & Lundvall 1997, Hudson 1999, Jessop 2000, Lundvall et al. 2002.

3. Στη διερεύνηση αυτήν η βαρύτητα δίνεται στο μητροπολιτικό ρόλο της Θεσσαλονίκης γενικά, χωρίς έμφαση στον ειδικότερο βαλκανικό προσανατολισμό της, κάτι που θα απαιτούσε περισσότερο εξειδικευμένη ανάλυση (σχετικά βλ. Λαμπριανίδης 2000, Κανκαλάς & Φουτάκης 2004). Παρότι αυτές οι δύο πλευρές είναι αλληλένδετες, αφού αντιστοιχούν στις λειτουργίες και στη γεωγραφική εμβέλεια του μητροπολιτικού κέντρου, μια αναλυτικότερη προσέγγιση ξεφεύγει από τον άμεσο προσανατολισμό και την έκταση του παρόντος άρθρου.

τροπολιτικός ρόλος της Θεσσαλονίκης προσεγγίζεται μέσα από τα διαδοχικά προγραμματικά κείμενα της τελευταίας δεκαεπταετίας. Στο τρίτο τμήμα επιχειρείται να εντοπιστούν οι κύριες κατευθύνσεις της δημόσιας παρέμβασης όπως υλοποιήθηκε στη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης κατά τις προγραμματικές περιόδους 1989-1993 και 1994-1999, μέσα από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ) με την εκ των υστέρων (ανα)κατασκευή ενός ντε φάκτο προγράμματος για κάθε περίοδο. Το κείμενο ολοκληρώνεται με τη σύνοψη των κύριων συμπερασμάτων και κάποια σχόλια για το ρόλο των υποδομών και τη σημασία της «οικονομίας της γνώσης».

2. Ανταγωνιστικότητα, παγκοσμιοποίηση και νέες μορφές αστικών πολιτικών στις μητροπολιτικές περιοχές

Τα αστικά κέντρα κατείχαν πάντα σημαντική θέση στο πλαίσιο των θεωριών και πολιτικών χωρικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο της νεοκλασικής και της κενυσιανής θεωρητικής προσέγγισης τα αστικά κέντρα προσεγγίζονται κυρίως από την πλευρά των θετικών (και αρνητικών) εξωτερικών οικονομιών, καθώς είναι τα σημεία συγκέντρωσης του εργατικού δυναμικού και της παραγωγής (δευτερογενούς και τριτογενούς), με αποτέλεσμα τη δημιουργία των λεγόμενων «οικονομιών συγκέντρωσης» (agglomeration economies) (Isard 1960: 401-414) και τη δημιουργία πόλων ανάπτυξης (Perroux 1955/1970). Από τη μαρξιστική σκοπιά, θεωρούνται ως τα κατεξοχήν σημεία πραγματοποίησης της συσσώρευσης και της πάλης των τάξεων (Harvey 1985), αλλά και ως ο κυρίαρχος πόλος στη διαλεκτική σχέση αστικού-αγροτικού χώρου. Παράλληλα, σύμφωνα με τη θεωρία των κεντρικών τόπων, οργανώνουν τον εθνικό και περιφερειακό χώρο δημιουργώντας ιεραρχημένα δίκτυα οικισμών και περιοχών αγοράς με βάση την ειδικότητά τους στην παροχή υπηρεσιών.

Τα τελευταία χρόνια η διάκριση μεταξύ αστικού-αγροτικού χώρου χάνει την καθαρότητα που είχε, καθώς οι αστικές περιοχές πλέον περιλαμβάνουν (μέσω της προαστιοποίησης) οικισμούς που είχαν κυρίως χαρακτηριστικά αγροτικού και σταδιακά μετατρέπονται σε χώρους κατοικίας και πολλαπλών οικονομικών δραστηριοτήτων και ενσωματώνονται σε ευρύτερες «λειτουργικές αστικές περιοχές» ή, απλούστερα, μητροπολιτικές περιοχές (E.C. 1999a: 19-25, Hadjimichalis 2003, Λαμπριανίδης 2004). Παράλληλα, ένα διπλό φαινόμενο χαρακτηρίζει τις σχέσεις μεταξύ των αστικών συγκεντρώσεων: αφενός η σταδιακή ενσωμάτωση –ιδίως στην Ευρώπη– των εθνικών αστικών δικτύων σε ένα ενιαίο αστικό σύστημα και η δημιουργία ενός πλέγματος διεθνών μητροπόλεων με παγκόσμιο ρόλο και ακτινοβολία (Οικονόμου 2000: 444-445) και αφετέρου το φαινόμενο του «ανταγωνισμού των πόλεων» (Cheshire & Gordon 1995, Hardy et al. 1995, Urban Studies 1999, Begg 2002). Το πρώτο μπορεί να αποδοθεί κυρίως στην εντατικοποίηση των ροών μεταξύ των αστικών συγκεντρώσεων, η οποία οφείλεται στην κάθετη απο-ολοκλήρωση των επιχειρήσεων, που έχει ως αποτέλεσμα τον πολλαπλασιασμό των ενδοκλαδικών και διακλαδικών ανταλλαγών και διευκολύνεται από την ανάπτυξη των κυκλοφοριακών υποδομών και την ποιοτική βελτίωση των επικοινωνιών (ανάπτυξη του διαδικτύου), με γενικότερο αποτέλεσμα την αναδιάρθρωση του χωρικού καταμερισμού της εργασίας. Το δεύτερο –παρότι είναι ιδιαίτερα δύσκολο να θεμελιωθεί επιστημονικά με το γενικό τρόπο που συνήθως παρουσιάζεται⁴– συνιστά τη βάση για τη χάραξη

4. Η θεμελίωση της έννοιας της «χωρικής ανταγωνιστικότητας» παρουσιάζει ιδιαίτερες δυσκολίες, καθώς η μεταφορά της από το επίπεδο των επιχειρήσεων (ακόμα και σε αυτό το επίπεδο το πραγματικό πεδίο ανταγωνισμού είναι τελικά συγκεκριμένα προϊόντα) στο επίπεδο του χώρου και τελικά της ίδιας της κοινωνικής συγκρότησης (βλ. «κοινωνικό κεφάλαιο») αποδεικνύεται ιδιαίτερα προβληματική. Η χωρική ανταγωνιστικότητα, σε τελευταία ανάλυση, συνδέεται με κεντρικά ζητήματα της θεωρίας του διεθνούς εμπορίου, όπως το συγκριτικό και το απόλυτο πλεονέκτημα και των ειδικότερων θεωρητικών τους πλαισίων (κυριαρχία-νική πολιτική οικονομία). Για μια συζήτηση των δυσκολιών και προϋποθέσεων για τη συγκρότηση της έννοιας της χωρικής ανταγωνιστικότητας, βλ. Φουτάκης 2004. Για την υποστήριξη της θέσης της χωρικής ανταγωνιστικότητας, βλ. Camagni 2002, και για μια κριτική από την πλευρά του διεθνούς εμπορίου, βλ. Krugman 1996.

και υλοποίηση πολιτικών ενίσχυσης της «αστικής ανταγωνιστικότητας» που αποτελούν πλέον το «σκληρό πυρήνα» των ασκούμενων αστικών πολιτικών.

Οι πολιτικές αυτές διαφοροποιούνται σε σχέση με τις προηγούμενες περιόδους, καθώς βασίζονται στον επαναπροσδιορισμό του ρόλου των πόλεων και των μητροπολιτικών περιοχών στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης του καπιταλισμού και εξειδικεύονται ανάλογα με τη θεώρηση των παραγόντων της χωρικής ανταγωνιστικότητας. Συνιστούν μια ουσιαστική στροφή προς πιο ανταγωνιστικές πολιτικές, με παράλληλη συρρίκνωση των πολιτικών αναδιανομής, και εντάσσονται στη γενικότερη στροφή των πολιτικών των διεθνών οργανισμών, των εθνικών κυβερνήσεων και των περιφερειακών αρχών, καθώς ευθυγραμμίζονται με την εντεινόμενη κατά την τελευταία δεκαετία ρητορική περί οικονομικής αποδοτικότητας και ανταγωνιστικότητας μέσα στο «αστηρό» πλαίσιο που επιβάλλει η «παγκοσμιοποίηση».⁵ Η νεότερη αυτή γενιά αστικών πολιτικών, που εμφανίζεται στην Ευρώπη από τα μέσα της δεκαετίας του '90, τοποθετεί στο κέντρο του ενδιαφέροντός της κυρίως οικονομικούς στόχους, όπως η ανταγωνιστικότητα και η προσέλκυση ξένων επενδύσεων, σε αντίθεση με τις παλαιότερες κεντρικού τύπου πολιτικές, που στόχευαν κυρίως «στη διατοπική ισότητα και την αποτελεσματικότερη παροχή δημόσιων υπηρεσιών» (Brenner 2003β: 297).

Από τις σύγχρονες θεωρητικές προσεγγίσεις της οικονομικής γεωγραφίας, η λεγόμενη κατεύθυνση της «νέας περιφερειακότητας» –παρά τις κριτικές που έχει δεχτεί (Lovering 1999)– σε ορισμένες εκδοχές της (Morgan 1997) προτείνει στρατηγικές ενίσχυσης της χωρικής ανταγωνιστικότητας οι οποίες έχουν επιδράσει σοβαρά στη διαμόρφωση ανάλογων κατευθύνσεων πολιτικής, κυρίως στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Βασικές πλευρές τέτοιων στρατηγικών είναι η ενίσχυση του συστήματος καινοτομίας και γενικότερα της διαδικασίας παραγωγής και ανάπτυξης τεχνολογίας, η ενίσχυση των τοπικών και περιφερειακών θεσμών, η ενίσχυση της ποιότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου, η υποστήριξη των τοπικών και περιφερειακών οικονομικών συγκεντρώσεων (clusters) ιδίως σε κλάδους έντασης γνώσης (Cooke 2002, Morgan & Nauwelaers 1999).⁶

Η κατεύθυνση της νέας περιφερειακότητας, που μορφοποιείται από τα μέσα της δεκαετίας του '90 (Storper 1997, Cooke & Morgan 1998, Morgan 1997), έχει αναφορές στη σχολή της ρύθμισης, όμως βασίζεται κυρίως σε μια (νεο)θεσμική-εξελικτική οικονομική προσέγγιση για να υποστηρίξει ότι οι μεταφορντιστικές επιχειρήσεις, υπό την πίεση διαφόρων παραγόντων (π.χ. του αυξανόμενου συναλλακτικού κόστους), αλλά και για την εκμετάλλευση των δημιουργούμενων εξωτερικών οικονομικών, οδηγούνται στη συγκρότηση γεωγραφικά (τοπικά, περιφερειακά) προσδιορισμένων παραγωγικών συστημάτων (Storper & Walker 1989) διαφόρων τύπων που χαρακτηρίζονται από ισχυρές διασυνδέσεις. Οι διασυνδέσεις αυτές δημιουργούν ένα σύνολο αλληλεξαρτήσεων και αναφέρονται τόσο στις γνωστές (τύπου Leontief) σχέσεις εισροών-εκροών όσο και σε μια σειρά σχέσεων άυλης μορφής, όπως το καινοτομικό περιβάλλον, οι θεσμοί, οι άτυποι κανόνες επικοινωνίας μεταξύ ατόμων και επιχειρήσεων, το «ανθρώπινο κεφάλαιο» (ειδικεύσεις και επίπεδο εκπαίδευσης) ακόμα και το «κοινωνικό κεφάλαιο» (Putnam 1993: 167) της περιοχής. Οι άυλου τύπου αυτές σχέσεις αλληλεξάρτησης –που, όπως υποστηρίζεται, στη σύγχρονη οικονομία της γνώσης είναι κρίσιμης σημασίας για την παραγωγή γνώσης και καινοτομίας– τείνουν να τυποποιηθούν κάτω από τον όρο «μη εμπορεύσιμες αλληλεξαρτήσεις» (Storper 1997: 5, 18-22).

5. Σχετικά με την παγκοσμιοποίηση, είτε διατηρήσουμε επιφυλακτική στάση για την έκταση και τη σημασία της (Hirst & Thompson 1999), είτε τη θεωρήσουμε ως αδήριτη ανάγκη της οικονομίας (δηλαδή των αγορών) ή ως «νεοφιλελεύθερη πολιτική διαδικασία απορρύθμισης» (Γετίμης 2000: 470), οι επιπτώσεις που έχει για την οικονομία αλλά και για το ρόλο και τη διάρθρωση του κράτους δεν μπορούν να αμφισβητηθούν. Καθώς από τις αρχές της δεκαετίας του '90 παρατηρείται διεθνώς μείωση των ρυθμιστικών παρεμβάσεων του κεντρικού κράτους και άνοιγμα του συνόλου σχεδόν των παραγωγικών κλάδων των οικονομιών στο διεθνή ανταγωνισμό, οι περιφέρειες και οι εκτεταμένες σε πολλές περιπτώσεις μητροπολιτικές περιοχές είναι πλέον ένα επίπεδο ανάλυσης απαραίτητο για την κατανόηση των σύγχρονων αναπτυξιακών διαδικασιών αλλά και για την άσκηση πολιτικών για την απασχόληση και την ανάπτυξη (Dunford & Kafkalas 1992). Δίχως να έχουμε την εξαφάνιση του εθνικού κράτους και την ανάδειξη ενός παγκοσμιοποιημένου «κόσμου των περιφερειών» χωρίς σύνορα (Ohmae 1995), είναι βέβαιο ότι το περιφερειακό-μητροπολιτικό επίπεδο αποκτά διαρκώς αυξανόμενη σημασία. Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος χάνει τη σημασία του, αλλά ότι μέσα από μια διαλεκτική και αντιφατική ιστορική διαδικασία αναδιατάσσονται τα πεδία και τα όρια των αρμοδιοτήτων και της εξουσίας του στο πλαίσιο μιας διπλής κίνησης, αφενός μεν προς τα «πάνω» –καθώς διάφοροι υπερεθνικού επιπέδου οργανισμοί (π.χ. Οργανισμός Παγκόσμιου Εμπορίου, Ευρωπαϊκή Ένωση κ.ά.) αποκτούν σημαντικές αρμοδιότητες– αφετέρου δε προς τα «κάτω» – με την ενίσχυση της σημασίας διαφόρων υποεθνικών χωρικών σχηματισμών (περιφέρειες, μητροπολιτικές περιοχές). Παράλληλα όμως διατηρεί σημαντικές αρμοδιότητες και αποκτά νέες, όπως στην περίπτωση του ηγεμονικού του ρόλου στο πλαίσιο της «μετα-διακυβέρνησης» (Jessop 2003). Για τη σύζηση της σχέσης της αναδιάρθρωσης του κράτους, της παγκοσμιοποίησης και της πολυεπίπεδης χωρικής διακυβέρνησης, βλ. μεταξύ άλλων Brenner 1999, 2003α, 2003β, Heinelt et al. 2002, Jessop 2003.

6. Για την προσπάθεια συγκρότησης μιας τέτοιας στρατηγικής στην Κεντρική Μακεδονία, βλ. Kafkalas & Komninos 1999, Κομνηνός 1998.

Το σημαντικότερο πάντως σημείο που αναδεικνύει η προσέγγιση της «νέας περιφερειακότητας» είναι ότι ο χώρος στη διαπλοκή του με την οικονομία έχει κρίσιμη σημασία, τουλάχιστον όσον αφορά στις περιπτώσεις των «επιτυχημένων περιοχών», για τις οποίες υπογραμμίζεται η σημασία των εξωτερικών οικονομικών, των δημιουργούμενων ομαδοποιήσεων των επιχειρήσεων (clusters) και των σχέσεων που αναπτύσσονται μεταξύ τους και της δυνατότητάς τους να καινοτομούν (Φουτάκης 2002: 54).

Στο πλαίσιο αυτής της προβληματικής για τη χωρική ανταγωνιστικότητα, σύμφωνα με την ανάλυση του Iain Begg (1999), οι παράγοντες που προσδιορίζουν την οικονομική επίδοση των αστικών κέντρων εντάσσονται σε τέσσερις κατηγορίες: (α) τις τάσεις που χαρακτηρίζουν τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας σε μια πόλη, οι οποίες διαμορφώνονται με βάση την παράδοσή της καθώς και τις επιδράσεις από καταστάσεις, αλλαγές και πολιτικές που προέρχονται από το εθνικό ή υπερεθνικό επίπεδο, (β) τα χαρακτηριστικά των ίδιων των επιχειρήσεων (δυναμισμός, οικονομική ευρωστία και χρηματοδότηση), (γ) το ευρύτερο επιχειρηματικό περιβάλλον, το οποίο περιλαμβάνει παράγοντες που επηρεάζουν τη δυνατότητα της πόλης για την προσέλκυση επενδύσεων (ποιότητα περιβάλλοντος, υπηρεσίες εκπαίδευσης κ.ά.), (δ) την καινοτομία και τη μάθηση, που συνδέονται με παράγοντες που ενισχύουν ή περιορίζουν την ικανότητα των επιχειρήσεων να αναπτύσσουν νέα προϊόντα και νέες διαδικασίες, η οποία διαμορφώνεται τόσο από τις ίδιες τις επιχειρήσεις όσο και από εξωτερικές επιδράσεις, όπως η πρόσβαση σε δίκτυα επιχειρήσεων, η διαθεσιμότητα υποστήριξης για την έρευνα κ.ά. Όπως υποστηρίζει ο Begg, απώτερος στόχος της αστικής ανταγωνιστικότητας είναι η βελτίωση του επιπέδου διαβίωσης, χωρίς όμως αυτό να αντισταθμίζεται από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος ή τις απειλές για την προσωπική ασφάλεια των πολιτών. Έτσι, τα πεδία δράσης των αστικών πολιτικών θα πρέπει να αφορούν στη βελτίωση του επιχειρηματικού περιβάλλοντος, την ενίσχυση της καινοτομίας και της μάθησης, την εξασφάλιση της κοινωνικής συνοχής (Begg 1999: 801-806).

Το πλαίσιο που παρουσιάστηκε προηγουμένως είναι φανερό ότι απηχεί τις απόψεις για τη βιώσιμη (αειφόρο) χωρική ανάπτυξη που υπάρχουν στο ESDP (E.C. 1999α: 10) προσαρμοσμένες στο αστικό/μητροπολιτικό επίπεδο και είναι πλέον ενσωματωμένες και στις βασικές συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δεν είναι φανερό ωστόσο πώς είναι δυνατόν να συμβιβαστούν οι εγγενείς αντιφάσεις της ίδιας της έννοιας της βιωσιμότητας χωρίς παρεμβατικές ή άλλου τύπου διορθωτικές πολιτικές. Πρέπει μάλιστα να παρατηρηθεί ότι υπάρχει μια σταδιακή, «σιωπηρή» αλλά όχι «αυτονόητη» μετάβαση από το πιο γενικό πλαίσιο της οικονομικής ανάπτυξης με κοινωνική δικαιοσύνη και περιβαλλοντική προστασία (όπως αρχικά προσεγγίστηκε στην έκθεση Brundtland, WCED 1987) στην ανάπτυξη μέσω της επιχειρηματικότητας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας που κυριαρχεί στη στρατηγική της Λισαβόνας. Η μετακίνηση αυτή βρίσκεται σε αντιστοιχία με τη σταδιακή κυριαρχία (νεο)φιλελεύθερων απόψεων και πολιτικών την τελευταία εικοσαετία.⁷

Στο επίπεδο της Ε.Ε. δεν υπάρχουν εξειδικευμένες πολιτικές και αρμοδιότητες για την ανάπτυξη των αστικών κέντρων και των μητροπολιτικών περιοχών. Όμως, καθώς αναδεικνύονται οι χωρικές διαστάσεις των ευρωπαϊκών πολιτικών παράλληλα με μια γεωγραφική-χωρική αντίληψη για την ανάπτυξη,⁸ οι πόλεις της Ευρώπης αναγνωρίζονται όχι απλά ως τόποι άσκησης πολιτικών αλλά πρωταρχικά ως χώροι συγκέντρωσης και κινητοποίησης της αναπτυξιακής

7. Για μια κριτική των απόψεων που προωθούν αστικές πολιτικές οι οποίες βασίζονται στην ενίσχυση της αστικής ανταγωνιστικότητας, βλ. Χατζημιχάλης 2005.

8. Η αντίληψη αυτή οικοδομείται με διαδοχικά έγγραφα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπως το *Ευρώπη 2000*, το *Ευρώπη 2000+* και το *Σχέδιο Ανάπτυξης του Κοινοτικού Χώρου* (EEK 1992, E.E. 1995, E.C. 1999α).

9. Σε σχετική Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προτείνεται ένα πλαίσιο δράσης για τη βιώσιμη αστική ανάπτυξη με τους εξής στόχους: α) Ενδυνάμωση της οικονομικής ευημερίας και της απασχόλησης, β) Προώθηση της ισότητας, της κοινωνικής ένταξης και της αναζωογόνησης των υποβαθμισμένων αστικών ζωνών, γ) Προστασία-βελτίωση του αστικού περιβάλλοντος, δ) Συμβολή στην καλή διακυβέρνηση των αστικών περιοχών (E.C. 1998: 6).

διαδικασίας. Η σημασία που τους αποδίδεται για την προώθηση των γενικότερων στόχων της Ένωσης έχει οδηγήσει στη διατύπωση κατευθύνσεων για την ενσωμάτωση των διαστάσεων της αστικής ανάπτυξης στις κοινοτικές πολιτικές, ιδίως στην περιφερειακή διαρθρωτική πολιτική. Για τις πόλεις, όπως και για τις περιφέρειες και για το σύνολο της Ένωσης, τίθεται ο στόχος της βιώσιμης χωρικής ανάπτυξης, που εξειδικεύεται με βάση το τρίπτυχο για τη χωρική ανταγωνιστικότητα, την οικονομική και κοινωνική συνοχή και την προστασία του περιβάλλοντος και της πολιτιστικής κληρονομιάς (E.C. 1999a: 10).⁹ Πρόκειται ωστόσο για ένα μη δεσμευτικό πλαίσιο δράσης, στο βαθμό που δεν αντιστοιχεί σε συγκεκριμένη πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Καθοριστική για την επεξεργασία και προώθηση της αστικής διάστασης είναι η ενσωμάτωση του στόχου για εδαφική συνοχή σε αυτούς της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Σύμφωνα με τη Δεύτερη Έκθεση για τη συνοχή, το ζήτημα των αστικών κέντρων περιλαμβάνεται στις προτεραιότητες της πολιτικής συνοχής που έχουν χωρική διάσταση, καθώς βρίσκεται στο «επίκεντρο των κοινωνικών, οικονομικών και χωρικών αλλαγών» (E.C. 2001: 3). Η Τρίτη Έκθεση για τη συνοχή θεωρεί τα αστικά συστήματα «ατμομηχανές της περιφερειακής ανάπτυξης» αλλά και έναν παράγοντα των εδαφικών ανισοτήτων (E.C. 2004: 28). Για τη νέα προγραμματική περίοδο 2007-2013, κατά την οποία οι πολιτικές της E.E. επικεντρώνονται στην ενίσχυση της συνολικής ανταγωνιστικότητας της Ένωσης και γενικότερα στην υποστήριξη της στρατηγικής της Λισαβόνας, είναι φανερό η προσπάθεια κυρίως να αξιοποιηθεί η δυναμική των πόλεων ως «κινητήρων» της ανάπτυξης. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, η αστική διάσταση της πολιτικής συνοχής «απαιτεί από τις εθνικές και τις περιφερειακές κυβερνήσεις να κάνουν στρατηγικές επιλογές για τον προσδιορισμό και την ενδυνάμωση πόλων ανάπτυξης» στις περιφέρειές τους (CEC 2005: 3).

Στο κείμενο δημόσιας διαβούλευσης με τίτλο «Πολιτική συνοχής και πόλεις: η αστική συμβολή στην ανάπτυξη και την απασχόληση», στο πλαίσιο της συζήτησης για τις Κοινοτικές Στρατηγικές Κατευθύνσεις 2007-2013, αναφέρεται ότι, προκειμένου να ξεπεραστούν οι αποτυχίες της αγοράς που προκαλούν ανεργία και κοινωνικό αποκλεισμό στις πόλεις, να προωθηθεί η ανταλλαγή εμπειριών και καλών πρακτικών, να γίνουν νέες επενδύσεις για την πλήρη αξιοποίηση του δυναμικού των πόλεων, θα πρέπει οι εθνικές και οι κοινοτικές πολιτικές να έχουν αστική διάσταση. Ακόμα, ότι για την οικονομική απόδοση, την ελκυστικότητα και την ανταγωνιστικότητα των πόλεων πρόκληση αποτελεί η βιώσιμη ανάπτυξη, που συμβαδίζει με τις προσπάθειες μείωσης της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων, μαζί με τα θέματα της διακυβέρνησης (CEC 2005: 2-3).

Είναι φανερό πως η ενσωμάτωση της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης στις βασικές κατευθύνσεις της πολιτικής συνοχής και των Κοινοτικών Διαρθρωτικών Ταμείων για τη νέα προγραμματική περίοδο συνδέεται με την επιδίωξη της ελκυστικότητας και γενικότερα της οικονομικής απόδοσης των πόλεων. Η κοινωνική συνοχή και η περιβαλλοντική προστασία, που μαζί την οικονομική ανάπτυξη συγκροτούν το τρίπτυχο της βιώσιμης αστικής ανάπτυξης, παρά τον αυτεπλήρη ρόλο που τους αποδίδεται στα περισσότερα κείμενα της E.E. και την ιδεολογική-πολιτική φόρτιση που τις συνοδεύει, συνδέονται πλέον άμεσα με την ανταγωνιστικότητα και την οικονομική αποδοτικότητα, που είναι άλλωστε το τελικό ζητούμενο της στρατηγικής της Λισαβόνας. Η σύνδεση των στόχων που έχουν κοινωνική διάσταση (κοινωνική συνοχή, εδαφική συνοχή, περιβαλλοντική προστα-

Πίνακας 1.

Ποσοστιαία διάρθρωση δημόσιας παρέμβασης κατά κατηγορίες: Θεσσαλονίκη (νομός), Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Ένωση (περιφέρειες Στόχου 1), 1989-1999

Κατηγορίες δημόσιας Παρέμβασης	1989-1993				1994-1999			
	Ντε φάκτο πρόγραμμα ⁽¹⁾		Διαρθρωτικά Ταμεία ^(*)2)		Ντε φάκτο πρόγραμμα ⁽¹⁾		Διαρθρωτικά Ταμεία ^(*)2)	
	Θεσ/νίκη	ΠΚΜ	Ελλάδα	Ε.Ε.	Θεσ/νίκη	ΠΚΜ	Ελλάδα	Ε.Ε.
Υποδομές	69	73	41	35	68	80	46	29
Ανθρώπινοι πόροι	18	9	26	30	11	5	25	30
Παραγωγικό περιβάλλον	13	18	35	34	21	15	28	37

(*) Προγραμματικά μεγέθη. Το σύνολο των παρεμβάσεων συμπληρώνεται με την κατηγορία «Λοιπά», που περιλαμβάνει υποστηρικτικές δράσεις υλοποίησης. Για το λόγο αυτόν το σύνολο δεν αθροίζεται σε 100.

Πηγή: (1) ΥΠΕΘΟ 1989-1999 (επεξεργασία). (2) Ε.Ε. 1997.

σία) με την ανταγωνιστικότητα (οικονομική, χωρική) έχει ως τελικό αποτέλεσμα, στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής, την υπαγωγή τους στην αποτελεσματικότητα της αγοράς. Αυτό αποτελεί ουσιαστές χαρακτηριστικό της νεοφιλελεύθερης στρατηγικής των ευρωπαϊκών πολιτικών κυρίως μετά το 2000 (Van der Pijl 2006) με άξονα τη στρατηγική της Λισαβόνας, η οποία έχει ως κεντρικό στόχο τη μετατροπή της Ε.Ε. στην «πιο ανταγωνιστική οικονομία του πλανήτη» έως το 2010.¹⁰

Σε επιχειρησιακό επίπεδο, οι παρεμβάσεις που αφορούν στα αστικά κέντρα και τις μητροπολιτικές περιοχές κατά την προγραμματική περίοδο 2000-2006 εξειδικεύονται μέσω των πολιτικών της Ε.Ε. που έχουν χωρικές διαστάσεις, ιδίως μέσω της περιφερειακής διαρθρωτικής πολιτικής (Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης και Κοινοτική Πρωτοβουλία URBAN). Στόχοι βιώσιμης αστικής ανάπτυξης προωθούνται επίσης μέσω των πολιτικών για το Περιβάλλον και για την Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη. Άξονάς τους είναι η ενίσχυση της συνολικής ανταγωνιστικότητας των πόλεων (και των περιφερειών), καθώς στην Ε.Ε. η αντίληψη για το φορέα της ανταγωνιστικότητας τείνει να μετατοπιστεί από τις μεμονωμένες επιχειρήσεις προς τις πόλεις και τις περιφέρειες ως σύνολο (Ε.Ε. 1999β: 75).

Σε ό,τι αφορά στο περιεχόμενο και τις προτεραιότητες των παρεμβάσεων στις μητροπολιτικές περιοχές της Ε.Ε. –ειδικά για τις περιφέρειες του Στόχου 1, όπως οι ελληνικές– ως γενικότερο πλαίσιο μπορεί να θεωρηθεί αυτό των πολιτικών χωρικής ανάπτυξης, οι οποίες στο πλαίσιο των Διαρθρωτικών Ταμείων της Ε.Ε. καλύπτουν τρεις «ευρείς τομείς παρεμβάσεων» ή «ευρείες κατηγορίες δαπανών»: Υποδομές, Ανθρώπινοι Πόροι, Παραγωγικό Περιβάλλον.¹¹ Για το μέσο όρο όλων των περιοχών του Στόχου 1 της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ15) διαπιστώνεται μια ουσιαστική στροφή από τις Υποδομές προς το Παραγωγικό Περιβάλλον (Πίν. 1) μεταξύ των περιόδων προγραμματισμού 1989-1993 και 1994-1999. Η στροφή αυτή συνδέεται με την επικρατούσα στην Ε.Ε. αντίληψη για τους παράγοντες που προσδιορίζουν την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα. Συγκεκριμένα, αν και οι περισσότεροι από τους παράγοντες αυτούς διατηρούνται διαχρονικά, διαφοροποιείται η βαρύτητά τους. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των πρόσφατων εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ο ρόλος των υποδομών τείνει να περιορίζεται,¹² ενώ τονίζεται ο ρόλος της εκπαίδευσης και κατάρτισης, σε σημείο ώστε η σημασία τους να εξισώνεται. Παράλληλα υπογραμμίζονται οργανωτικοί, θεσμικοί και τεχνολογικοί παράγοντες, όπως το επιχειρηματικό

10. Από τη σκοπιά αυτήν έχουν ενδιάμεσες προτάσεις της Συμβουλευτικής Ομάδας για την Ανταγωνιστικότητα με τίτλο «Βιώσιμη Ανταγωνιστικότητα» (Competitiveness Advisory Group 1999), που υποβλήθηκαν στον πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και στους αρχηγούς των κρατών-μελών τον Σεπτέμβριο του 1999 και αποτέλεσαν σε μεγάλο βαθμό τον κορμό της στρατηγικής της Λισαβόνας, καθώς επίσης, όπως φαίνεται, έθεσαν επίσης την ευρύτερη ατζέντα των μεταρρυθμίσεων του «ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου» για την τρέχουσα δεκαετία (βλ. μεταρρύθμιση των εκπαιδευτικών συστημάτων, των εργασιακών σχέσεων και των ασφαλιστικών δικαιωμάτων). Η συμβουλευτική αυτή ομάδα συστάθηκε κατόπιν προτροπής του European Roundtable of Industrialists (ERT 2006), που είναι ένα άτυπο forum των Ευρωπαίων βιομηχάνων και λειτούργησε για μια πενταετία (1995-1999) με θεσμική μορφή ως σύμβουλος του προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Αποτελούνταν κυρίως από τους προέδρους και διευθύνοντες συμβούλους των μεγαλύτερων ευρωπαϊκών πολυεθνικών εταιρειών (Nokia, Unilever, Philips, BP, Pirelli κ.ά.).

11. Στις τρεις αυτές κατηγορίες ομαδοποιούνται οι παράγοντες που διαμορφώνουν την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα, σύμφωνα με μελέτη της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Cambridge Econometrics et al. 2003: 2-32).

12. Η σημασία που αποδίδεται στις Υποδομές σχετικοποιείται, καθώς υποστηρίζεται ότι το συνολικό αποτέλεσμά τους εξαρτάται από τα άλλα μέτρα που λαμβάνονται παράλληλα ώστε να κινητοποιήσουν την οικονομική δραστηριότητα στις περιφέρειες (Ε.Ε. 2001: 49).

περιβάλλον, η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η εφαρμογή καινοτομιών, τα δί-κτυα συνεργασίας των μικρού και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεων, η θεσμική οργάνωση, οι οποίοι εντάσσονται στην επικρατούσα αντίληψη για τους παράγοντες που προσδιορίζουν τη χωρική ανταγωνιστικότητα (Ε.Σ. 1999β: 121-144). Πρόκειται για μια προσαρμογή στο γενικότερο προσανατολισμό της θεωρίας («περιφέρειες της μάθησης»/«καινοτόμες περιφέρειες») αλλά επίσης και για μια επίκληση παραγόντων ανταγωνιστικότητας που δεν συνεπάγονται σοβαρή οικονομική επιβάρυνση για τα Διαρθρωτικά Ταμεία.

Για τον αναπτυξιακό προγραμματισμό στην Ελλάδα, σύμφωνα με το Σχέδιο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΣΠΑ) 2000-2006, στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης των οικονομιών, «η εμβέλεια της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης στον ευρωπαϊκό καταμερισμό αστικών λειτουργιών και στο γεωπολιτικό χώρο επιρροής της χώρας αποκτά ιδιαίτερη σημασία για τις προοπτικές ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας συνολικά», και ως κρίσιμο πρόβλημα εντοπίζονται οι ενδοαστικές ανισότητες και η επιδείνωση της κοινωνικής συνοχής. Προβλέπεται η εξειδίκευση της Στρατηγικής Ανάπτυξης των Μητροπολιτικών Κέντρων με ξεχωριστά υποπρογράμματα στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ) Αττικής και Κεντρικής Μακεδονίας (ΥΠΕΘΟ 1999). Σύμφωνα με το τρέχον Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (ΚΠΣ) 2000-2006 η αστική ανάπτυξη περιλαμβάνεται στους στόχους των ΠΕΠ.¹³

13. Στα ΠΕΠ εντάσσονται «Παρεμβάσεις οι οποίες [...] ενδυναμώνουν και εξειδικεύουν τον αναπτυξιακό ρόλο των αστικών κέντρων...» καθώς και προγράμματα για υποβαθμισμένες αστικές περιοχές (ΥΠΟΙΟ 2004: 97).

3. Η Θεσσαλονίκη μέσα από τον αναπτυξιακό προγραμματισμό

Στο πλαίσιο που διαγράφουν οι σύγχρονες τάσεις της θεωρίας και της πολιτικής, είναι ενδιαφέρον να αναζητηθεί ο ρόλος που «αναλαμβάνει» η Θεσσαλονίκη στον αναπτυξιακό προγραμματισμό για τη χώρα και την περιφέρεια, όπως διατυπώνεται σε δύο κύρια επίσημα προγραμματικά κείμενα: τα ΚΠΣ και τα ΠΕΠ των περιόδων προγραμματισμού μετά το 1989.

Η προγραμματική περίοδος 1989-1993 για το σύνολο της χώρας χαρακτηρίστηκε από την προσπάθεια αξιοποίησης της περιφερειακής διαρθρωτικής πολιτικής της Ε.Ε., με καινοτόμα στοιχεία την οργάνωση του προγραμματισμού και την ανάδειξη των χωρικών του διαστάσεων.¹⁴ Στο περιφερειακό σκέλος του ΚΠΣ 1989-1993 η Θεσσαλονίκη προσεγγίζεται ως συγκοινωνιακός κόμβος, εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο και κέντρο συγκέντρωσης οικονομικών δραστηριοτήτων με σημαντικά περιβαλλοντικά προβλήματα και ανάγκες βελτίωσης των τεχνικών και κοινωνικών υποδομών. Στο ΠΕΠ Κεντρικής Μακεδονίας της ίδιας περιόδου το Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης περιγράφεται ως το δεύτερο μητροπολιτικό κέντρο της χώρας, με ευεργετικές επιπτώσεις στη συνολική ανάπτυξη της περιφέρειας, στο οποίο όμως η υπερσυγκέντρωση πληθυσμού και δραστηριοτήτων αποτελεί αιτία προβλημάτων και ανεπαρκειών (κυκλοφοριακό, ρύπανση, ποιότητα ζωής). Ωστόσο η παρουσία της Θεσσαλονίκης εντοπίζεται μόνο στην ανάλυση και δεν εμφανίζεται στις αναπτυξιακές προτεραιότητες για την περιφέρεια (ΠΚΜ 1990).

Η δεύτερη προγραμματική περίοδος 1994-1999 κυριαρχείται από την προσπάθεια βελτίωσης των συνολικών δεικτών της ελληνικής οικονομίας εν όψει της ένταξης στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση και, μαζί με την επιδίωξη της μεγαλύτερης αποτελεσματικότητας και απορροφητικότητας των

14. Η χωρική διάσταση αφορά στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα (ΠΕΠ) στο πλαίσιο των ΚΠΣ και στα Ειδικά Αναπτυξιακά Προγράμματα της Τοπικής Αυτοδιοίκησης (ΕΑΠΤΑ) στο πλαίσιο των ΠΕΠ.

κοινοτικών πόρων, από τον περιορισμό των χωρικών διαστάσεων του αναπτυξιακού προγραμματισμού, με καινοτομικά στοιχεία που επεκτείνονται από τη μορφή στο περιεχόμενο των προγραμμάτων. Σύμφωνα με το περιφερειακό σκέλος του ΚΠΣ και το ΠΕΠ της περιόδου αυτής, στην Κεντρική Μακεδονία η συγκέντρωση της προσπάθειας σε εξειδικευμένους στόχους αντανακλάται στην υιοθέτηση ενός αναπτυξιακού οράματος για την περιφέρεια στο οποίο η Θεσσαλονίκη καταλαμβάνει κυρίαρχη θέση. Πρόκειται για ένα μοντέλο πολιτικής ανάπτυξης που οργανώνεται γεωγραφικά με βάση ένα κέντρο (Θεσσαλονίκη) και τομεακά με άξονα κυρίως το δευτερογενή τομέα, με παράλληλη προσπάθεια εξισορρόπησης των δυσμενών συνεπειών αυτής της συγκέντρωσης. Η Θεσσαλονίκη με την ευρύτερη περιοχή της αποτελεί τον πόλο γύρω από τον οποίο κινείται το αναπτυξιακό όραμα για την ίδια ως «μητροπολιτικό κέντρο των Βαλκανίων» αλλά και για ένα «νέο ρόλο» της περιφέρειας συνολικά. Σε αυτήν εντοπίζονται κατά κύριο λόγο οι δύο από τους τρεις στρατηγικούς στόχους που τίθενται για την περιφέρεια: α) «ενδυνάμωση του νέου ρόλου της περιφέρειας και της Θεσσαλονίκης ως μητροπολιτικού κέντρου των Βαλκανίων», και β) «ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της περιφέρειας (βιομηχανία, ΜΜΕ, ανθρώπινο δυναμικό)». Ο τρίτος στρατηγικός στόχος του ΠΕΠ («μείωση των ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων...») επιδιώκει την αναίρεση των προβλεπόμενων δυσμενών συνεπειών του μοντέλου πολιτικής ανάπτυξης στην υπόλοιπη περιφέρεια και με την έννοια αυτή έμμεσα προσδιορίζεται και αυτός με βάση τη Θεσσαλονίκη (ΕΕΚ 1994α, ΕΕΚ 1994β).¹⁵

Οι παραπάνω στρατηγικοί στόχοι επιδιώκονται με τους άξονες προτεραιότητας (Υποπρογράμματα) του ΠΕΠ 1994-1999 και επίσης, όπως δηλώνεται, μέσα από το σύνολο των δράσεων του ΚΠΣ στην περιφέρεια. Ο στόχος που αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη υλοποιείται κυρίως με το Υποπρόγραμμα «Ενδυνάμωση του νέου ρόλου της περιφέρειας και του μητροπολιτικού χαρακτήρα της Θεσσαλονίκης» και ταυτόχρονα υποστηρίζεται από τους περισσότερους άξονες του προγράμματος (ΚΕΠΕ 1997: 191). Κύρια κατεύθυνση ήταν η «παραγωγή συμπληρωματικών τεχνικών υποδομών στους τομείς των μεταφορών, της ριτοβάθμιας εκπαίδευσης, του πολιτισμού και της υγείας. Πρόκειται για μεμωμένες σημειακές ενέργειες που σχετίζονται με τις ανάγκες διαφοροποίησης των οικονομικών και αστικών δομών που απαιτούνται για την επίτευξη του στόου για το ρόλο της Θεσσαλονίκης» (ΠΚΜ 2000).

Την ίδια περίοδο η Θεσσαλονίκη καλείται να υλοποιήσει ένα παράλληλο όραμα», αυτό της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης 1997 (ΠΠΕΘ'97), ου, πέρα από τις αδυναμίες που το χαρακτήρισαν και την κριτική που δέχτηκε, α μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για έναν πραγματικά μητροπολιτικό ρόλο ρς πόλης στον τομέα του πολιτισμού. Αξιοσημείωτη είναι η διάθεση σημαντικών ρηματικών πόρων ιδιαίτερα για την υλοποίηση του τεχνικού προγράμματος, γεονός που θα μπορούσε να αποδοθεί μεταξύ άλλων στην κυβερνητική πρόθεση ήριξης του ρόλου της Θεσσαλονίκης και των προοπτικών των ελληνικών επιειρήσεων στα Βαλκάνια, την οποία ευνοούσαν οι τότε συνθήκες (Λαμπριανίδης 001: 75-77). Ωστόσο, αν και η διάθεση των πόρων αυτών συνέπεσε με την ιδιαίερα ευνοϊκή συγκυρία του ανοίγματος στα Βαλκάνια, δεν αξιοποιήθηκε ανάλοα, με την έννοια ότι «ο ΟΠΠΕΘ'97 δεν μπόρεσε να κάνει εκείνα τα έργα που θα αλλαζαν με καθοριστικό τρόπο την “εικόνα” της πόλης και θα την έκαναν “ελπιική” σε ευρωπαϊκό επίπεδο», στηρίζοντας έτσι τη διεθνοποίησή της (Λαμπριανίδης 2001: 81).

15. Η τοποθέτηση του στόχου αυτού είναι ενδεικτική της αναγνώρισης –κατά τη φάση του προγραμματισμού– των προβλημάτων εξαιτίας της υπερσυγκέντρωσης. Από την άλλη πλευρά, είναι αξιοσημείωτο ότι σταδιακά υποχωρούν οι χωρικές διαστάσεις των αναπτυξιακών προγραμμάτων, ιδίως κατά τη φάση της υλοποίησης (Θωίδου 2000β: 279-314).

16. Η χωρική αυτή προσέγγιση της ανάπτυξης, σύμφωνα με το ΣΠΑ 2000-2006, συμπεριλαμβάνει επίσης τις νησιωτικές και τις ορεινές περιοχές.

17. Οι δύο άλλοι στόχοι του ΠΕΠ 2000-2006 είναι: «Ενίσχυση των υφιστάμενων υποδομών και δημιουργία εκείνων των κοινωνικών συνθηκών που υπόγονται ισόρροπη ανάπτυξη...» και «Εφαρμογή διορθωτικών κινήσεων για το περιβάλλον».

18. Ενδεικτική είναι η ένταξη της δράσης «Ζώνη Καινοτομίας Ανατολικής Θεσσαλονίκης» στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα» του ΚΠΣ 2000-2006 (ΥΠΙΑΝ 2005).

Κατά την περίοδο 2000-2006 για το σύνολο της χώρας η προγραμματική προσπάθεια επικεντρώνεται στη διαχειριστική και οργανωτική υποστήριξη της υλοποίησης του αναπτυξιακού προγραμματισμού στα πλαίσια του ΚΠΣ. Η διατύπωση του κεντρικού στόχου για «εμβάθυνση της ενσωμάτωσης της Ελλάδας στην Ε.Ε. καθώς και στην παγκόσμια οικονομία της γνώσης, ενισχύοντας τις διαρθρωτικές αλλαγές και αξιοποιώντας το δυναμικό για βελτιωμένη παραγωγικότητα και περισσότερη απασχόληση» (ΥΠΟΙΟ 2004: 23), φαίνεται να προσαρμόζεται στις κυρίαρχες απόψεις και πολιτικές της εποχής. Η Θεσσαλονίκη, όπως και η Αθήνα, σύμφωνα με το ΣΠΑ 2000-2006, ως μητροπολιτικό κέντρο εντάσσεται στις «Ειδικές Κατηγορίες Περιοχών»,¹⁶ και με βάση τον αναπτυξιακό της ρόλο «επιβάλλεται» η διαμόρφωση ενός ειδικού «Σχεδίου Περιφερειακής Ανάπτυξης», οι προτεραιότητες του οποίου προβλέπεται ότι θα αποτελέσουν το περιεχόμενο ξεχωριστού Υποπρογράμματος του ΠΕΠ.

Ο περιφερειακός προγραμματισμός για την Κεντρική Μακεδονία μέσα από το ΠΕΠ 2000-2006 ενσωματώνει τις επιρροές του ευρωπαϊκού πλαισίου και προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα, συνεχίζοντας μάλλον παρά διαφοροποιώντας το όραμα της προηγούμενης περιόδου. Το όραμα αυτό αναδιατυπώνεται γύρω από τρεις και πάλι στρατηγικούς στόχους, με αυτόν που αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη να έχει το κύριο βάρος της ανάπτυξης: «Αξιοποίηση της καίριας θέσης της Θεσσαλονίκης –στη Βαλκανική, την Ευρωπαϊκή Ένωση, την παρευξινία ζώνη και το θαλάσσιο ορίζοντα– και της συγκυρίας που διαμορφώνουν οι νέες τεχνολογικές, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στην περιοχή» (ΠΚΜ 2005α). Οι δύο άλλοι στρατηγικοί στόχοι του ΠΕΠ¹⁷ έχουν εξισορροπητικό-διορθωτικό ρόλο. Η νέα διατύπωση του οράματος φαίνεται ότι ξεπερνά το βαλκανικό προσανατολισμό του μητροπολιτικού κέντρου, καθώς φιλοδοξεί να το εντάξει στο ευρύτερο πλαίσιο της Ε.Ε. και της παρευξινίας ζώνης και να ενσωματώσει τις νέες αντιλήψεις για την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα. Η στροφή αυτή υποστηρίζεται και από τον εθνικό προγραμματισμό, ο οποίος επιχειρεί να τονίσει τη σημασία της καινοτομίας και της τεχνολογίας ειδικά για τη Θεσσαλονίκη.¹⁸

Στο ΠΕΠ 2000-2006 ο άξονας προτεραιότητας που εξειδικεύει το στόχο για τη Θεσσαλονίκη είναι το Υποπρόγραμμα «Ανάδειξη του μητροπολιτικού ρόλου της Θεσσαλονίκης και ενθάρρυνση της καινοτομίας και της ανταγωνιστικότητας». Από την εξειδίκευσή του με μέτρα (Πίν. 2) είναι εμφανής η προσπάθεια σύνδεσης του μητροπολιτικού ρόλου της πόλης με το γενικότερο προσανατολισμό της θεωρίας και της πολιτικής προς την ενίσχυση της τεχνολογικής ανάπτυξης, της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας. Σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη περίοδο, τονίζεται ότι «η στρατηγική της τρίτης περιόδου στοχεύει στην ενίσχυση όχι μόνο των τεχνικών υποδομών αλλά και των παραγωγικών δομών της πόλης και της ευρύτερης περιοχής, με έμφαση στην καινοτομία και την επιχειρηματικότητα» (Θωίδου 2005α).

Στη Θεσσαλονίκη αφορούν επίσης έργα-δράσεις που είναι ενταγμένα σε άλλα Υποπρογράμματα του ΠΕΠ, ενώ παράλληλα στο νομό υλοποιείται μια σειρά δράσεων ενταγμένων σε προγράμματα συγχρηματοδοτούμενα από την Ε.Ε. ή από εθνικούς μόνο πόρους. Ωστόσο οι δράσεις αυτές παραμένουν κατά κανόνα αποσπασματικές, με την έννοια ότι δεν εντάσσονται σε έναν ενιαίο σχεδιασμό-προγραμματισμό για τη μητροπολιτική περιοχή, κάτι που είναι ζητούμενο προκειμένου να ξεπεραστεί η αποσπασματική αντιμετώπιση προβληματικών καταστάσεων και περιοχών. Ήδη, με βάση την εμπειρία της προ του 2000 δε-

καπενταετίας, έχει επισημανθεί ότι «οι προοπτικές ανάδειξης της πόλης σε μητροπολιτικό κέντρο διεθνούς ακτινοβολίας επιβάλλουν τη μετάθεση του προβλήματος της υποβάθμισης ορισμένων περιοχών, του κατακερματισμού του πολεοδομικού ιστού, των ελλείψεων των αστικών υποδομών κ.λπ., από το επίπεδο της τοπικής προβληματικής στο επίπεδο της συνολικής αποτελεσματικότητας της πόλης» (Παπαμίχος & Χαστάογλου 2000: 208).

Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια περίοδο (2000) ξεκινάει η διαδικασία συγκρότησης του «Στρατηγικού Σχεδίου βιώσιμης ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης», που βασίζεται στο αντίστοιχο «Σχέδιο Δράσης» (Κανκαλάς κ.ά. 2000),¹⁹ αφού είχε προηγηθεί η πραγματοποίηση του πρώτου ερευνητικού προγράμματος για το Στρατηγικό Σχεδιασμό για τη Θεσσαλονίκη, στα μέσα της δεκαετίας του '90 (Παπαμίχος κ.ά. 1995).²⁰ Η ανάληψη των δύο αυτών προσπαθειών είναι ενδεικτική της συνειδητοποίησης της αναγκαιότητας για συνολικό, στρατηγικό σχεδιασμό για τη Θεσσαλονίκη, που σταδιακά ωριμάζει και κερδίζει έδαφος ανάμεσα σε ορισμένους φορείς της πόλης. Ωστόσο, αν και οι προσπάθειες αυτές στρατηγικού σχεδιασμού ξεκίνησαν στο πλαίσιο του Οργανισμού Θεσσαλονίκης –του μοναδικού φορέα που έχει αρμοδιότητες χωρικού σχεδιασμού για την Ευρύτερη Περιοχή της Θεσσαλονίκης– δεν συνοδεύτηκαν από την απαραίτητη πολιτική βούληση και στήριξη για τη συνέχισή τους πέρα από το στάδιο της έρευνας και της πιλοτικής εφαρμογής διαδικασιών κοινωνικού διαλόγου, ούτε από τη θεσμοθέτηση των διαδικασιών και μορφών στρατηγικού σχεδιασμού που προτάθηκαν.

Για τη νέα προγραμματική περίοδο 2007-2013 η «Ενίσχυση του αναπτυξιακού ρόλου και προοπτικών της Θεσσαλονίκης» θεωρείται ως πρώτη προτεραιότητα ανάπτυξης για την Περιφέρεια (ΠΚΜ 2005β). Επιπλέον, σε κυβερνητικό επίπεδο η ανάπτυξη της Θεσσαλονίκης εξαγγέλλεται ως αντιστάθμισμα της βαρύτητας που δόθηκε στην Αθήνα κατά την προηγούμενη περίοδο, αλλά και ως αυτοτελές ενδιαφέρον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (Τσιότρας 2005). Αν και ο σχεδιασμός αυτός βρίσκεται ακόμα σε αρχικό στάδιο, φαίνεται ότι η Θεσ-

19. Το Σχέδιο Δράσης αναφέρει ότι το Στρατηγικό Σχέδιο «προβλέπεται να αποτελέσει ένα μηχανισμό προσανατολισμού και επίλυσης βασικών ζητημάτων που συνδέονται με την ανάπτυξη της πόλης και αναδεικνύονται ως κεντρικές επιδιώξεις γύρω από τις οποίες διαμορφώνεται η δυναμική της μητροπολιτικής ανάπτυξης και του ιδιαίτερου διεθνούς χαρακτήρα της Θεσσαλονίκης» (Κανκαλάς κ.ά. 2000: 5). Το «Στρατηγικό Σχέδιο Βιώσιμης Ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης: άξονες και δράσεις προτεραιότητας 2010» είναι η σύνοψη των αποτελεσμάτων του κοινωνικού διαλόγου του αντίστοιχου «Σχεδίου Δράσης» (ΥΜΑΘ-ΠΚΜ-ΟΡΘΕ 2002: 5). Αναλυτικότερα βλ. <http://estia.arch.auth.gr/thessaloniki/strategic-plan/>.

20. Στόχος του Στρατηγικού Σχεδίου αυτού ήταν να «επιτευχθεί ο συντονισμός των επιμέρους ενεργειών και η ένταξή τους σε μια ενιαία προοπτική η οποία θα παίρνει υπόψη της τόσο τις απαιτήσεις της ζωής της πόλης και των κατοίκων της όσο και τις ευρύτερες συνθήκες και τα δεδομένα που καθορίζουν την εξέλιξη της πόλης, το ρόλο και τη λειτουργία της σε τοπικό αλλά και διεθνές επίπεδο» (Παπαμίχος κ.ά. 1995: 2).

Πίνακας 2.

ΠΕΠ Κεντρικής Μακεδονίας 1994-1999 και 2000-2006: κύριοι άξονες προτεραιότητας για τη Θεσσαλονίκη

Προγραμματική περίοδος	Άξονας προτεραιότητας (Υποπρόγραμμα)	Μέτρα
1994-1999	Ενδυνάμωση του νέου ρόλου της Περιφέρειας και του Μητροπολιτικού χαρακτήρα της Θεσσαλονίκης	1. Παρεμβάσεις στον τομέα των μεταφορών 2. Λιμάνι Θεσσαλονίκης 3. Τριτοβάθμια Εκπαίδευση 4. Αναβάθμιση κεντρικών εξυπηρετήσεων Υγείας 5. Πολιτιστική αναβάθμιση
2000-2006	Ανάδειξη του μητροπολιτικού ρόλου της Θεσσαλονίκης και ενθάρρυνση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας	1. Η Θεσσαλονίκη κέντρο παραγωγικών υπηρεσιών 2. Υποδομές έρευνας και ανάπτυξης 3. Υποστήριξη καινοτομίας και επιχειρηματικότητας 4. Συνδυασμένη ανάπτυξη της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας 5. Ενίσχυση επενδύσεων καινοτομίας του αναπτυξιακού νόμου στον τομέα της μεταποίησης 6. Διαμόρφωση της Θεσσαλονίκης σε διεθνή μεταφορικό κόμβο και θαλάσσια πύλη των Βαλκανίων

21. Η μητροπολιτική διακυβέρνηση είναι σε μεγάλο βαθμό προϋπόθεση του επιτυχημένου σχεδιασμού και υλοποίησης ενός στρατηγικού σχεδίου στις μητροπολιτικές περιοχές. Προκειμένου να αξιοποιηθούν προς όφελος της μητροπολιτικής περιοχής οι δημόσιες πολιτικές γενικά και ο περιφερειακός προγραμματισμός ειδικότερα, η θεσμική συγκρότηση των φορέων και των διαδικασιών προγραμματισμού, σχεδιασμού και υλοποίησης των επιμέρους πολιτικών είναι ένα καίριο ζήτημα, στο βαθμό μάλιστα που ζητούμενο είναι η αύξηση της συνέργιας των πολιτικών και της συνεργασίας-συντονισμού των φορέων στο μητροπολιτικό επίπεδο. Έτσι, παράλληλα με τη συζήτηση για το μητροπολιτικό ρόλο της Θεσσαλονίκης, είναι ανοικτός ο προβληματισμός για την αναγκαιότητα της μητροπολιτικής διακυβέρνησης και τις δυνατότητές της, χωρίς όμως να έχει γίνει κάποια σχετική θεσμική ρύθμιση (ΙΑΠΑΔ & ΥΠΕΣΔΔΑ 2003, Γετίμης & Κανκαλάς 2003). Για τις προσπάθειες σύστασης μητροπολιτικών διοικητικών επιπέδων και γενικότερα των στόχων της μητροπολιτικής διακυβέρνησης και των αστικών πολιτικών σε διάφορες χώρες της Ε.Ε., βλ. επίσης Brenner 2003β.

σαλονίκη θα αναλάβει σημαντικό μέρος της αναπτυξιακής προσπάθειας για την περιφέρεια. Βέβαια, αυτό μένει να επιβεβαιωθεί στο άμεσο μέλλον με την εξειδίκευση του εθνικού και περιφερειακού προγραμματισμού αλλά και την έμπρακτη στήριξη του ρόλου της Θεσσαλονίκης σε δύο αλληλένδετα κρίσιμα ζητήματα: το στρατηγικό σχεδιασμό και τη μητροπολιτική διακυβέρνηση.²¹

Τελικά διαπιστώνεται ότι κατά την τελευταία δεκαπενταετία ο επίσημος προγραμματικός λόγος για τη Θεσσαλονίκη επιφυλάσσει στην πόλη ένα «μεταλλασσόμενο» ρόλο. Αρχικά, κατά την προγραμματική περίοδο 1989-1993, αν και εντοπίζονται οι δυνατότητές της, η Θεσσαλονίκη αντιμετωπίζεται κυρίως ως χώρος συγκέντρωσης πληθυσμού και δραστηριοτήτων και κατ' επέκταση προβλημάτων και αναγκών. Κατά την επόμενη περίοδο προγραμματισμού 1994-1999 προσεγγίζεται ως δυνητικό πλεονέκτημα με αναπτυξιακή σημασία για το σύνολο της χώρας και της περιφέρειας. Έτσι, η Θεσσαλονίκη αποκτά διακριτό ρόλο στον περιφερειακό προγραμματισμό για την Κεντρική Μακεδονία από τα μέσα της δεκαετίας του '90, καθώς αναγνωρίζεται ως ένας παραδοσιακού τύπου αναπτυξιακός πόλος. Την ίδια περίοδο –έστω και συμβολικά– λειτουργώντας ως Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης για το έτος 1997, γίνεται προσπάθεια να «ενσαρκώσει» ένα όραμα για την επανατοποθέτηση της χώρας, και ειδικά της Βόρειας Ελλάδας, στο νέο γεωπολιτικό περιβάλλον της Νοτιοανατολικής Ευρώπης που αλλάζει. Σύμφωνα με τα προγραμματικά κείμενα της περιόδου 2000-2006, ο μητροπολιτικός της ρόλος «διευρύνεται» και «εκσυγχρονίζεται» καθώς αποσυνδέεται από τον στενά βαλκανικό προσανατολισμό. Παράλληλα, η προσπάθεια στρέφεται στην ενίσχυση της συνολικής ανταγωνιστικότητας της πόλης, ιδίως μέσω της επιχειρηματικότητας και της καινοτομίας.

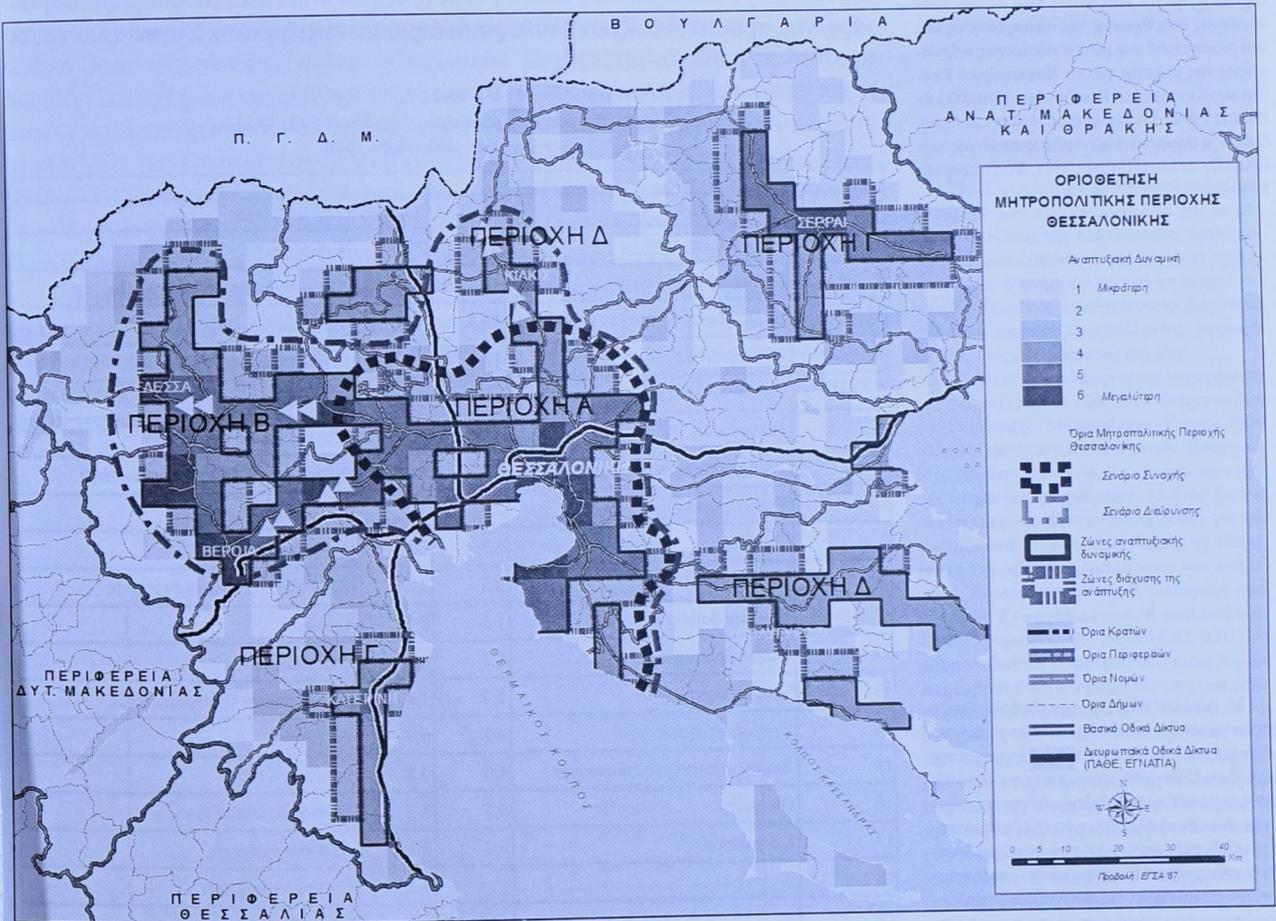
4. Η υλοποίηση της δημόσιας παρέμβασης στη Θεσσαλονίκη κατά τη δεκαετία του '90

Η προσέγγιση του ρόλου της Θεσσαλονίκης μέσα από τον περιφερειακό προγραμματισμό αποκαλύπτει ορισμένες επιλογές που αντιστοιχούν σε προγραμματικές προθέσεις. Ωστόσο το όποιο όραμα και ο όποιος προγραμματισμός για την πόλη υλοποιούνται με συγκεκριμένα έργα, δράσεις και θεσμικές ρυθμίσεις και, σε τελευταία ανάλυση, με βάση αυτά παίρνουν υπόσταση και νόημα. Έτσι τελικά –πέρα από τον προγραμματισμό– οι επιλογές της πολιτικής (αστικής, περιφερειακής) αποκαλύπτονται μέσα από την υλοποίηση της δημόσιας παρέμβασης.

Καθώς η υλοποιούμενη δημόσια παρέμβαση σε κάθε γεωγραφικό χώρο είναι το αποτέλεσμα της παράλληλης παρέμβασης μέσω επιμέρους προγραμμάτων και φορέων, το ζητούμενο είναι η αποτύπωσή της με ένα εκ των πραγμάτων, ντε φάκτο πρόγραμμα, που συνθέτει εκ των υστέρων όλα τα έργα-δράσεις που έχουν πραγματοποιηθεί στον ίδιο χώρο αναφοράς. Μια τέτοια προσέγγιση μπορεί να γίνει μέσα από το ετήσιο Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων (ΠΔΕ), συνθέτοντας δηλαδή για κάθε περίοδο προγραμματισμού τις πραγματοποιηθείσες ετήσιες πληρωμές για δράσεις συγχρηματοδοτούμενες από την Ε.Ε. καθώς και από εθνικούς μόνο πόρους, ενταγμένες σε προγράμματα εθνικού, περιφερειακού και τοπικού επιπέδου. Μπορεί έτσι να προκύψει αθροιστικά ένα ντε φάκτο πρόγραμμα για κάθε περίοδο προγραμματισμού, το οποίο, παρά τους περιορισμούς του, σε σημαντικό βαθμό αποτυπώνει την υλοποιούμενη σε κάθε γεωγραφικό χώρο δημόσια παρέμβαση.²²

22. Για το μεθοδολογικό πλαίσιο, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες της αποτύπωσης της δημόσιας παρέμβασης σε ένα γεωγραφικό χώρο με ένα ντε φάκτο πρόγραμμα που βασίζεται σε στοιχεία υλοποίησης (πληρωμών) του ΠΔΕ, βλ. Θωίδου 2005β: 130-161.

Χάρτης 1.
Όρια μητροπολιτικής περιοχής Θεσσαλονίκης

Πηγή: επανασχεδιασμός με βάση το Χάρτη 1 από το Φουτάκης & Μουτσιαίκης 2004: 583.

Για τη διερεύνηση της δημόσιας παρέμβασης στη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης έχει σημασία να εντοπιστούν τα γεωγραφικά της όρια σε συνάρτηση με τους κύριους παράγοντες που προσδιορίζουν τα αντίστοιχα πεδία παρέμβασης. Αν χρησιμοποιηθούν κριτήρια αναπτυξιακού δυναμισμού, τα «όρια» του παραγωγικού συστήματος ίσως είναι το κρίσιμο μέγεθος, στο βαθμό που η υποστήριξη του είναι το ζητούμενο. Μια σχετική άσκηση οριοθέτησης (Φουτάκης & Μουτσιαίκης 2004) αποκαλύπτει έναν ευρύτερο χώρο αναφοράς για τη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης, τα όρια του οποίου εκτείνονται σε ολόκληρο σχεδόν το νομό, αλλά και σε ορισμένα τμήματα γειτονικών νομών²³ (Χάρτης 1). Πάντως, για τις ανάγκες του άρθρου αυτού, και συγκεκριμένα για λόγους διαθέσιμων στοιχείων –τα επίσημα στοιχεία του ΠΔΕ καταγράφονται σε επίπεδο νομού– τα δεδομένα της υλοποιούμενης δημόσιας παρέμβασης στη μητροπολιτική περιοχή Θεσσαλονίκης εξετάζονται για το σύνολο του νομού. Αυτό δεν επηρεάζει ουσιωδώς την αξιοπιστία των αποτελεσμάτων, δεδομένου ότι το ανατολικό και βορειοανατολικό τμήμα του νομού, που εξαιρούνται, περιλαμβάνουν περιορισμένο πληθυσμό και οικονομικές δραστηριότητες συγκριτικά με τη «μητροπολιτική περιοχή» (κεντρικό, βόρειο και δυτικό τμήμα του νομού).²⁴

23. Η κατεξοχήν μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης είναι η οριοθετημένη περιοχή Α (σενάριο συνοχής) με τάσεις επέκτασης προς την περιοχή Β (σενάριο επέκτασης). Η περιοχή Α περιλαμβάνει, πλην του κεντρικού, δυτικού και νότιου τμήματος του νομού, ορισμένα τμήματα των νομών Κιλίκης, Χαλκιδικής, Ημαθίας και Πέλλας και εξαιρεί το ανατολικό-βορειοανατολικό τμήμα του Νομού Θεσσαλονίκης (Φουτάκης & Μουτσιαίκης 2004: 583-584).

24. Μεθοδολογικά αυτή η άσκηση οριοθέτησης βασίζεται στη χρήση ενός raster GIS (ψηφιδωτό ή κινηματο Σύστημα Γεωγραφικών Πληροφοριών) που δίνει τη δυνατότητα αλγεβρικών πράξεων μεταξύ ελλολλητων χαρτογραφικών υποβάθρων καθώς και ορισμένων δεικτών, με στόχο τον προσδιορισμό μιας ομοιογενούς περιοχής υψηλής αναπτυξιακής δυναμικής με κέντρο το Πολεοδομικό Συγκρότημα Θεσσαλονίκης. Ως δείκτες χρησιμοποιήθηκαν οι πληθυσμιακές πυκνότητες, οι μεταβολές πληθυσμού των οικι-

σμών καθώς και μια τυπολογία αναπτυξιακών κέντρων και δυναμικών οικισμών που δημιουργήθηκε στη βάση των μεταβολών κλαδικής διάρθρωσης της απασχόλησης και του πληθυσμού και μιας αντίστοιχης ταξινόμησης της μελέτης για το Χωροταξικό Σχέδιο της Κεντρικής Μακεδονίας (ΥΠΕΧΩΔΕ-ΟΜΕΠ 1999). Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν, η σημασία και ο τρόπος επιλογής των δεικτών αναπτύσσεται στο Φουτάκης & Μουτσιάκης 2004: 578-583.

25. Από την πλευρά της μεθοδολογίας, η χαρακτηριστική ανάδειξη των δύο αυτών τομέων του ΠΔΕ στο ντε φάκτο πρόγραμμα της περιόδου 1994-1999 φανερώνει τις δυνατότητες μιας τέτοιας ολοκληρωμένης προσέγγισης για την ανάλυση και το σχεδιασμό των παρεμβάσεων με την εκ των υστέρων σύνθεση ενός χωρικά διαρθρωμένου «προγράμματος» που δείχνει τις πραγματικές προτεραιότητες του σχεδιασμού-προγραμματισμού για το συγκεκριμένο χώρο.

26. Ορισμένοι από αυτούς δεν αποτυπώνονται με ακρίβεια στη χωροταξική κατανομή του ΠΔΕ. Τομείς του ΠΔΕ όπως η Βιομηχανία, η Γεωργία κ.ά. περιλαμβάνουν συνολικές, οριζόντιες δράσεις που κατανέμονται χωρικά μόνο εκ των υστέρων, δεδομένου ότι δηνυτικά απευθύνονται σε όλες τις περιοχές της χώρας και τελικά υλοποιούνται σε αυτές που συγκεντρώνουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις (π.χ. ενίσχυση ιδιωτικών επενδύσεων). Για το λόγο αυτόν σημαντικό τμήμα τους δεν είναι χωρικά κατανομημένο, και επομένως υποεκτιμώνται στο ντε φάκτο πρόγραμμα το οποίο συντίθεται από τα στοιχεία υλοποίησης του ΠΔΕ που είναι χωρικά κατανομημένο σε επίπεδο νομού.

27. Η αντιστοιχία των επιμέρους δράσεων στις κατηγορίες αυτές για το Νομό Θεσσαλονίκης, όπως και για την Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, έγινε κατά υποτομέα ΠΔΕ (αντιστοιχίστηκε δηλαδή κάθε υποτομέας σε μία από τις κατηγορίες) και σε ελάχιστες περιπτώσεις κατά μεμονωμένο έργο-δράση του ντε φάκτο προγράμματος (αυτολιπότερα βλ. Φωίδου 2005β: 356-361).

Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 3, στο σύνολο του Νομού Θεσσαλονίκης και στις δύο περιόδους οι ίδιοι τομείς έργων του ΠΔΕ, με διαφορετική ιεράρχηση, προσανατολίζουν σταθερά τη δημόσια παρέμβαση. Συγκεκριμένα, οι

Πίνακας 3.

Διάρθρωση ντε φάκτο προγράμματος Νομού Θεσσαλονίκης κατά τομείς ΠΔΕ 1989-1999

Κατάταξη	ΤΟΜΕΙΣ ΠΔΕ	1989-93	1994-99	ΤΟΜΕΙΣ ΠΔΕ
1	Εκπαίδευση	17,9	17,3	Ειδικά έργα
2	Υδρευση-αποχέτευση	17,2	12,0	Τουρισμός-μουσειά-μνημεία
3	Νομαρχιακά έργα	16,8	11,5	Νομαρχιακά έργα
4	Συγκοινωνίες	15,1	11,4	Υδρευση-αποχέτευση
5	Νομαρχιακά Προγράμματα ΠΕΠ	10,6	11,4	Εκπαίδευση
6	Διάφορα	6,0	9,8	Συγκοινωνίες
7	Τουρισμός-μουσειά-μνημεία	4,9	5,3	Νομαρχιακά Προγράμματα ΠΕΠ
8	Υγεία-πρόνοια	2,5	5,0	Διάφορα
9	Γεωργία	2,0	4,9	Υγεία-πρόνοια
10	Ειδικά έργα	1,5	3,3	Βιομηχανία-ενέργεια-βιοτεχνία
11	Δημόσια διοίκηση	1,3	2,1	Οικισμός
12	Δάση-αλιεία	1,2	2,1	Δάση-αλιεία
13	Έρευνα-τεχνολογία	1,0	1,4	Περιφερειακά Προγράμματα
14	Εγγειοβελτιωτικά έργα	0,7	0,9	Ενέργεια
15	Βιομηχανία-ενέργεια-βιοτεχνία	0,6	0,5	Γεωργία
16	Οικισμός	0,5	0,5	Εγγειοβελτιωτικά έργα
17	Σιδηρόδρομοι	0,2	0,3	Δημόσια διοίκηση
18	—		0,1	Έρευνα-τεχνολογία
19	—		0,0	Σιδηρόδρομοι
20	—		0,0	Επικοινωνίες
	ΣΥΝΟΛΟ	100	100	ΣΥΝΟΛΟ
	Μέση ποσοστιαία συμμετοχή τομέα	5,9	5	Μέση ποσοστιαία συμμετοχή τομέα

Πηγή: ΥΠΕΘΟ 1989-1999 (επεξεργασία).

τομείς *Εκπαίδευση*, *Υδρευση-αποχέτευση*, *Νομαρχιακά έργα*, *Συγκοινωνίες*, *Νομαρχιακά προγράμματα ΠΕΠ*. *Διάφορα* μπορούν να χαρακτηριστούν κύριοι τομείς παρέμβασης και στις δύο περιόδους με κριτήριο την ποσοστιαία συμμετοχή τους, που είναι μεγαλύτερη της μέσης ποσοστιαίας συμμετοχής ανά τομέα και περίοδο. Κατά τη δεύτερη περίοδο σε αυτούς προστίθενται και οι τομείς *Ειδικά έργα* και *Τουρισμός-μουσειά-μνημεία*, που κατά κύριο λόγο υλοποιούν το πρόγραμμα της Πολιτιστικής Πρωτεύουσας.²⁵ Οι υπόλοιποι τομείς έχουν σχετικά περιορισμένη παρουσία.²⁶

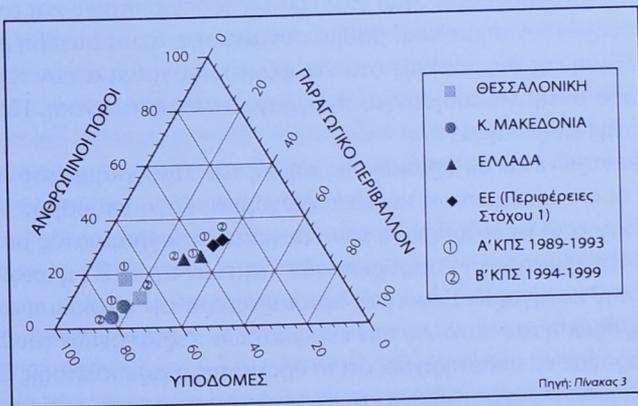
Προκειμένου να είναι δυνατή η ένταξη της δημόσιας παρέμβασης που πραγματοποιείται στη μητροπολιτική περιοχή Θεσσαλονίκης (νομός) στο ευρύτερο πλαίσιο πολιτικής της Ε.Ε., οι δράσεις που την υλοποιούν ομαδοποιούνται στις τρεις ευρείες κατηγορίες παρέμβασης των Διαρθρωτικών Ταμείων της Ε.Ε. για τις περιφέρειες του Στόχου 1 της Ένωσης (*Υποδομές*, *Ανθρώπινοι πόροι*, *Παραγωγικό περιβάλλον*) (Πίν. 1 και Διάγραμμα 1).²⁷ Η διάρθρωση αυτή για το

Νομό Θεσσαλονίκης φανερώνει έναν σταθερά κυρίαρχο ρόλο των *Υποδομών*, οι οποίες συγκεντρώνουν περισσότερους από τους μισούς πόρους και στις δύο περιόδους. Η διαφοροποίηση μεταξύ των δύο περιόδων εντοπίζεται στη χρηματοδοτική βαρύτητα των δύο άλλων κατηγοριών. Συγκεκριμένα, κατά τη δεύτερη περίοδο μειώνεται η συμμετοχή της κατηγορίας *Ανθρώπινοι πόροι* (στην περίπτωση αυτή συγκεντρώνουν τις παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται κυρίως στον τομέα της *Εκπαίδευσης*), ενώ αυξάνεται η κατηγορία *Παραγωγικό περιβάλλον*.²⁸ Γενικότερα διαπιστώνεται ότι, παρά τις όποιες μεταβολές μεταξύ των περιόδων, ο ρόλος των *Υποδομών* είναι σταθερός και αδιαμφισβήτητος για τη Θεσσαλονίκη, όπως και για το σύνολο της περιφέρειας και της χώρας.

Είναι φανερό ότι η αντίληψη της δημόσιας παρέμβασης για την ανάπτυξη της μητροπολιτικής Θεσσαλονίκης εστιάζεται στις επενδύσεις για δημιουργία έργων υποδομής και λιγότερο σε δράσεις αναβάθμισης του παραγωγικού συστήματος και του ανθρώπινου κεφαλαίου που θα υποστήριζαν μια ευρύτερη στρατηγική προς την «οικονομία της γνώσης».

Διάγραμμα 1.

Δημόσια παρέμβαση κατά κατηγορίες: Νομός Θεσσαλονίκης, Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, Ελλάδα και Περιφέρειες Στόχου 1 της Ε.Ε., 1989-1999

Πηγή: Πίνακας 3.

Από την άλλη πλευρά, την ίδια περίοδο είναι χαρακτηριστική η μεταβολή της διάρθρωσης των προγραμματιζόμενων παρεμβάσεων στο σύνολο των περιφερειών του Στόχου 1 της Ε.Ε.: οι *Υποδομές* περιορίζονται και η έμφαση δίνεται στο *Παραγωγικό περιβάλλον* κατά κύριο λόγο και στους *Ανθρώπινους πόρους*, ακολουθώντας τη στροφή της θεωρίας και της πολιτικής σε παράγοντες που θεωρείται ότι επηρεάζουν την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα, όπως η επιχειρηματικότητα και η καινοτομία, η έρευνα και τεχνολογική ανάπτυξη, το επίπεδο κατάρτισης του ανθρώπινου δυναμικού, το επίπεδο της θεσμικής συγκρότησης (Ε.Ε. 1999β).²⁹

6. Συμπεράσματα

Η Θεσσαλονίκη χαρακτηρίζει και προσανατολίζει σταθερά την ανάπτυξη της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας και της χώρας. Η αναγνώριση, η προβολή

28. Η μετατόπιση αυτή ακολουθεί τον περιφερειακό προγραμματισμό για το σύνολο της Κεντρικής Μακεδονίας, καθώς οι προγραμματιζόμενες μέσω του ΠΕΠ προτεραιότητες διατηρούν υψηλή τη βαρύτητα των *Υποδομών* και αυξάνουν τη βαρύτητα του *Παραγωγικού περιβάλλοντος*, περιορίζοντας τους *Ανθρώπινους πόρους*.

29. Οι εν λόγω κατηγορίες παρέμβασης περιλαμβάνουν τα εξής ειδικότερα πεδία: α) *Υποδομές*: Μεταφορές, Τεχνολογίες πληροφορικής και επικοινωνιών, Ενέργεια, Περιβάλλον και νερό, Υγεία και κοινωνικές υπηρεσίες, β) *Ανθρώπινοι πόροι*: Εκπαίδευση (περιλαμβάνει και υποδομές για την εκπαίδευση), Κατάρτιση, Λοιπά, γ) *Παραγωγικό περιβάλλον*: Βιομηχανία και υπηρεσίες, Έρευνα-τεχνολογική ανάπτυξη-καινοτομία, Γεωργία-αγροτική ανάπτυξη-αλιεία, Τουρισμός, δ) *Λοιπά* (Ε.Ε. 2001). Η χρηματοδοτική βαρύτητα των κατηγοριών παρέμβασης και η ιεράρχησή τους για κάθε περίοδο προγραμματισμού, καθώς και οι μεταβολές τους μεταξύ των περιόδων, είναι –σε αδρές γραμμές– ενδεικτικές των προτεραιοτήτων της περιφερειακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτές διαμορφώνονται ανάλογα με τη αντίληψη για τους παράγοντες που επηρεάζουν την (περιφερειακή) ανταγωνιστικότητα. Είναι χαρακτηρισική η αναφορά στην 1η Έκθεση Συνοχής: «Στις περισχές του Στόχου 1 [...] παρατηρείται μια σχεδόν ισότιμη ισορροπία μεταξύ αυτών των τριών προτεραιοτήτων – αν και ποσά που δαπανώνται για υποδομή στα πλαίσια των Διαρθρωτικών Ταμείων μειώνονται σταδιακά υπέρ των επενδύσεων σε φυσικό και ανθρώπινο κεφάλαιο που συνδέονται άμεσα με την ανταγωνιστικότητα και την παραγωγή». Το *Παραγωγικό περιβάλλον* ειδικότερα χαρακτηρίζεται ως «ο κύριος τομέας παρέμβασης στις περιφέρειες του Στόχου 1» για την περίοδο 1994-1999 (Ε.Ε. 1997: 92-93). Στις τέσσερις χώρες συνοχής ειδικότερα, οι *Υποδομές* διατηρούν μεν το προβάδισμα, ιδίως αν συνυπολογιστεί το Ταμείο Συνοχής, με μεγαλύτερη όμως και πάλι, σχετικά με την Ελλάδα, συμμετοχή των δύο άλλων κατηγοριών παρέμβασης (Θωίδου 2005β: 187, 377).

και η υποστήριξη του μητροπολιτικού της ρόλου την τελευταία δεκαετία μπορεί να ενταχθεί στο πλαίσιο των σύγχρονων προσεγγίσεων για το ρόλο των χωρικών συγκεντρώσεων και των μητροπολιτικών περιοχών στις συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και του αυξανόμενου χωρικού ανταγωνισμού. Το όραμα για μια Θεσσαλονίκη-μητροπολιτικό κέντρο, όπως διατυπώνεται στη φάση του προγραμματισμού και εξειδικεύεται με άξονες προτεραιότητας και επιμέρους στόχους, φαίνεται ότι επιχειρεί να παρακολουθήσει τις σύγχρονες κατευθύνσεις της αστικής πολιτικής για τη χωρική ανταγωνιστικότητα, τη βιώσιμη ανάπτυξη, τη διεθνοποίηση των αστικών κέντρων και των μητροπολιτικών περιοχών.

Πρόκειται όμως μόνο για τη διατύπωση του οράματος. Η υλοποίηση της δημόσιας παρέμβασης είναι αυτή που «αποκαλύπτει» τις πραγματικές διαστάσεις των οραμάτων, των στρατηγικών και των στόχων. Η διερεύνησή της μέσα από το ντε φάκτο πρόγραμμα –που για το σκοπό αυτόν συντέθηκε με στοιχεία του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων για τις δύο πρώτες περιόδους υλοποίησης του μεσοχρόνιου αναπτυξιακού προγραμματισμού μετά το 1989– φανερώνει ότι η δημόσια παρέμβαση στη Θεσσαλονίκη:

α) παρουσιάζει «επιμονή» σε ορισμένους τομείς, και γενικότερα σε ένα πρότυπο αρκετά σταθερό στο χρόνο. Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι το πρότυπο αυτό είναι δυνατόν να προσαρμοστεί στις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις όταν οι επιλογές στο προγραμματικό επίπεδο είναι δεσμευτικές και αναντίρρητες και συγκεντρώνουν σημαντικό βαθμό συναίνεσης, όπως συνέβη με την κατακόρυφη αύξηση της συμμετοχής στο ντε φάκτο πρόγραμμα των τομέων που για την περίοδο αυτή υλοποίησαν το πρόγραμμα «Θεσσαλονίκη, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης 1997»·

β) επικεντρώνεται σε ορισμένους τομείς του Προγράμματος Δημοσίων Επενδύσεων οι οποίοι έχουν ως κύριο περιεχόμενο έργα υποδομής. Αυτό επιβεβαιώνεται και από τη διάρθρωση του ντε φάκτο προγράμματος με βάση τις κατηγορίες παρέμβασης των Διαρθρωτικών Ταμείων της Ε.Ε., η οποία δείχνει την έμφαση στην κατηγορία Υποδομές και παραπέρα την απόκλιση από την αντίστοιχη διάρθρωση του συνόλου των ευρωπαϊκών περιφερειών του Στόχου 1.

Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το όραμα της μητροπολιτικής Θεσσαλονίκης αποτελεί μια ετεροχρονισμένη και φορμαλιστική προσαρμογή στο σύγχρονο προβληματισμό για την ανάπτυξη των αστικών κέντρων και των περιφερειών, στο βαθμό που ο προβληματισμός αυτός δεν αντανάκλαται στην εξειδίκευση του προγράμματος κατά την υλοποίηση. Δύο θέματα μπορούν να επισημανθούν εδώ:

1) Η επιμονή της δημόσιας παρέμβασης στις Υποδομές και γενικά σε σταθερά πρότυπα, που μάλιστα απέχουν από τα σύγχρονα πρότυπα των αντίστοιχων λιγότερο ανεπτυγμένων ευρωπαϊκών περιφερειών, μπορεί να ερμηνευτεί ως έκφραση της δυναμικής συμφερόντων που συγκροτούνται γύρω από ορισμένες κατηγορίες παρέμβασης και επηρεάζουν με αποτελεσματικό τρόπο προς όφελός τους την κατανομή των δημόσιων χρηματοδοτήσεων. Ο ρόλος του κλάδου των κατασκευών και ιδίως των τεχνικών υποδομών στην ελληνική οικονομία είναι βασική παράμετρος στην ερμηνεία αυτή. Από μια άλλη σκοπιά, το φαινόμενο αυτό θα μπορούσε να αποδοθεί στην αδυναμία του τοπικού επιπέδου (κοινωνικοί, παραγωγικοί, πολιτικοί φορείς και θεσμοί) για προσαρμογή-αξιοποίηση των νέων δυνατοτήτων.

2) Η ολοκληρωμένη προσέγγιση της δημόσιας παρέμβασης στη μητροπολιτική περιοχή σε επίπεδο τόσο σχεδιασμού-προγραμματισμού όσο και διοίκησης-διακυβέρνησης θα μπορούσε να ενισχύσει τη συνέργια όλων των επιμέρους

προγραμμάτων που ασκούνται στην περιοχή και την υποστήριξη των προγραμματικών προτεραιοτήτων στην πράξη μέσα από το σύνολο της δημόσιας παρέμβασης. Ωστόσο είναι γεγονός πως η συζήτηση και οι πρωτοβουλίες της τελευταίας δεκαετίας για το στρατηγικό σχεδιασμό και τη μητροπολιτική διακυβέρνηση για τη Θεσσαλονίκη δεν έχουν καταφέρει ακόμα να αποκρυσταλλωθούν σε συγκεκριμένες δεσμεύσεις.

Οι δύο παραπάνω διαπιστώσεις είναι αλληλένδετες, στο βαθμό που η πρώτη καλύπτει τις ανεπάρκειες που προκύπτουν εξαιτίας της δεύτερης. Η σχέση της πολύ μεγάλης υποστήριξης των έργων υποδομής με την έλλειψη στρατηγικού σχεδιασμού έχει ήδη επισημανθεί στην περίπτωση της ΠΠΕΘ'97 (Λαμπριανίδης 2001). Φαίνεται όμως ότι είναι ένα γενικότερο φαινόμενο του προγραμματισμού στην Ελλάδα, καθώς: «μέσα στη γενικότερη ανεπάρκεια ενός συστήματος σχεδιασμού και ρύθμισης και την έλλειψη κάποιας στοιχειώδους στρατηγικής θεώρησης για την ανάπτυξη των πόλεων, το τεχνικό έργο αποκτά μια καταλυτική νομομοποιητική ισχύ και γίνεται ευρύτερα αποδεκτό ως “η μόνη αποτελεσματική λύση”» (Δελαδέτσιμας 2000: 215).

Οι προηγούμενες παρατηρήσεις δεν υπονοούν ότι τα έργα υποδομής δεν είναι αναγκαία για την πόλη και την περιφέρεια. Όμως τελικά, είτε η πόλη βρίσκεται στο επίπεδο που για να λειτουργήσει είναι απαραίτητο η μεγάλη πλειοψηφία των επενδύσεων να κατευθύνεται σε έργα υποδομής, και επομένως το όραμα της Θεσσαλονίκης ως μητρόπολης των Βαλκανίων αφορά στο απώτερο μέλλον, όταν αυτό το πρόγραμμα τεχνικών υποδομών θα έχει υλοποιηθεί, είτε θα πρέπει να αναπροσανατολίσει το σχεδιασμό και να υλοποιήσει παρεμβάσεις με έργα και δράσεις που θα υποστηρίξουν την προσαρμογή της πόλης προς τη «νέα οικονομία της γνώσης», διατηρώντας ένα ποσοστό επενδύσεων σε επιλεγμένες, στρατηγικής σημασίας υποδομές.

Ο προγραμματισμός είναι μια διαδικασία διαδοχικών επιλογών και προσεγγίσεων ενός «οράματος» κατά την οποία –σε ένα περιορισμένο χρηματοδοτικό πλαίσιο– πρέπει να σταθμιστούν από τη μια πλευρά το αναμενόμενο όφελος από την υλοποίηση των επιλογών που γίνονται, και από την άλλη οι «απώλειες» από τις επιλογές που δεν γίνονται. Από αυτή την πλευρά η εντεινόμενη απόκλιση των προτεραιοτήτων της δημόσιας παρέμβασης στη Θεσσαλονίκη (και σε μεγάλο βαθμό στην Ελλάδα γενικότερα), σε σχέση με τις αντίστοιχες λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες και περιφέρειες της Ε.Ε., για χρονικό διάστημα τουλάχιστον δεκαετίας (Πίν. 1 και Διάγραμμα 1), ίσως υπονομεύει τις προοπτικές και τις δυνατότητές της, ακόμα και στο γενικά θεωρούμενο «ευνοϊκότερο» (σε σχέση με την Ε.Ε.) βαλκανικό πλαίσιο.

Από την άλλη πλευρά, καθώς οι ανάγκες προσαρμογής στην ιδιαίτερα ανταγωνιστική οικονομία της γνώσης απαιτούν μακροχρόνιες δεσμεύσεις πόρων, και στην Ε.Ε., με βάση τη στρατηγική της Λισαβόνας, οι υποδομές αντιμετωπίζονται ως προϋπόθεση αλλά όχι πλέον ως προτεραιότητα, είναι φανερό ότι άμεσα θα υπάρξουν εντάσεις κατά την προγραμματική διαδικασία (σχεδιασμό και υλοποίηση) που πιθανότατα θα έχουν και σοβαρό κοινωνικό αντίκτυπο.

Η μετακίνηση προς μια οικονομία της γνώσης δεν είναι χωρίς αντιφάσεις (Jessop 2000), ούτε –πολύ περισσότερο– κοινωνικά ουδέτερη. Είναι μια χαρακτηριστική περίπτωση συμπεριεπιάνης «δημιουργικής καταστροφής», «...καθώς στην πραγματικότητα λίγα μπορείς να μάθεις χωρίς [ταυτόχρονα] να ξεχάσεις»³⁰ (Lundvall et al. 2002: 226). Έτσι, είναι σχεδόν βέβαιο ότι στην πορεία αυτή θα δημιουργηθούν πιέσεις στην κοινωνική συνοχή με τη μορφή πόλω-

30. Ελεύθερη απόδοση του κειμένου: «in fact there is little learning without forgetting».

σης σε «... όρους εισοδημάτων και απασχόλησης» (στο ίδιο). Η αντιμετώπιση αυτών των τάσεων δεν είναι εύκολη και απαιτεί ευρύτερη κοινωνική συναίνεση και χάραξη αντίστοιχων πολιτικών για την αντιμετώπισή τους. Από την πλευρά αυτήν είναι αναγκαίες οι ξεκάθαρες και διαφανείς επιλογές και η διαμόρφωση μιας αναπτυξιακής στρατηγικής για κάθε περιφέρεια και χώρα που βρίσκεται σε συνέργια, αλλά δεν περιορίζεται και δεν εξαντλείται στην υλοποίηση της πολιτικής συνοχής της Ε.Ε. στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο.

Η μητροπολιτική Θεσσαλονίκη, αν και ξεκίνησε ως τοπικό κυρίως όραμα με ιστορικού τύπου αναφορές, φαίνεται ότι μπορεί να αποκτήσει νόημα ως στρατηγική επιλογή για την ανάπτυξη στις σύγχρονες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης και του χωρικού ανταγωνισμού, της διευρυνόμενης Ευρώπης και των ανακατατάξεων στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο της ΝΑ Ευρώπης. Η πραγμάτωση του οράματος, πέρα από τη διατύπωσή του με σύγχρονους όρους, προϋποθέτει ταυτόχρονα τον αναπροσανατολισμό των κατευθύνσεων και του περιεχομένου της δημόσιας παρέμβασης προς τις μορφές εκείνες που θεωρείται ότι υποστηρίζουν τη Θεσσαλονίκη στο διαμορφούμενο πλαίσιο της «οικονομίας της γνώσης», χωρίς όμως να παραμελούν τις αρνητικές συνέπειες στο κοινωνικό και περιβαλλοντικό επίπεδο. Με έμφαση σε τομείς που υποστηρίζουν την ανταγωνιστικότητα του παραγωγικού συστήματος και την καινοτομία, και παράλληλα σε αυτούς που βελτιώνουν την κοινωνική συνοχή και την ποιότητα του περιβάλλοντος, έχοντας επίγνωση ότι οι δύο αυτές κατευθύνσεις είναι, σε τελευταία ανάλυση, αντιφατικές, δεδομένου ότι αντιστοιχούν σε διαφορετικά αξιακά πλαίσια και προτεραιότητες. Προϋποθέτει επίσης την αποδέσμευση από τη λογική της αποσπασματικής αντιμετώπισης προβλημάτων και της εκτέλεσης μεμονωμένων έργων υποδομής και τη σύγκλιση των προσπαθειών με βάση ένα ενιαίο πλαίσιο, δηλαδή ένα στρατηγικό σχέδιο για τη μητροπολιτική περιοχή που θα είναι προϊόν διαδικασιών κοινωνικής διαβούλευσης, δημοκρατικής συμμετοχής και οργανωμένου κοινωνικού ελέγχου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

- Begg, I. (1999), «Cities and Competitiveness», *Urban Studies*, 36(5-6): 795-809.
- Begg, I. (επιμ.) (2002), *Urban Competitiveness. Policy for Dynamic Cities*, Bristol: Policy Press.
- Brenner, N. (1999), «Globalisation as Reterritorialisation: The Re-scaling of Urban Governance in the European Union», *Urban Studies*, 36(3): 431-451.
- Brenner, N. (2003α) «“Glocalization” as a State Spatial Strategy: Urban Entrepreneurialism and the New Politics of Uneven Development in Western Europe», στο Peck, J., Yeung, H. (επιμ.), *Remaking the Global Economy: Economic-Geographical Perspectives*, London & Thousand Oaks: Sage.
- Brenner, N. (2003β), «Metropolitan Institutional Reform and the Rescaling of State Space in Contemporary Western Europe», *European Urban and Regional Studies*, 10(4): 297-324.
- Camagni, R. (2002), «On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading?», *Urban Studies*, 39(13): 2395-2411.
- Cambridge Econometrics, ECORYS-NEI, Martin, R. (2003), *A Study on the Factors of Regional Competitiveness*, A Final Report for the European Commission, Directorate-General Regional Policy, <http://www.camecon.com/services/europe/research1.htm> (πρόσβαση 15/11/2004).

- Cheshire, C. P., Gordon, R. I. (1995), *Territorial Competition in an Integrating Europe*, Aldershot: Ashgate.
- Commission of the European Communities (CEC) (2005), *Cohesion Policy and Cities: The Urban Contribution to Growth and Jobs in the Regions*, Commission staff working paper, Brussels, 23/11/2005, http://europa.eu.int/comm/regional_policy/consultation/urban/contri_urban_en.pdf.
- Competitiveness Advisory Group (1999), *Sustainable Competitiveness*, Report to the President of the Commission and the Heads of State and Government, September 1999, http://europa.eu.int/comm/cdp/cag/publications/rapport4/index_en.htm (πρόσβαση 25/3/2006).
- Cooke, P. (2002) *Knowledge Economies. Clusters, Learning and Cooperative Advantage*, London: Routledge.
- Cooke, P., Morgan K. (1998), *The Associational Economy: Firms, Regions, and Innovation*, Oxford: Oxford Press.
- Dunford, M., Kafkalas, G. (1992), «The Global-Local Interplay, Corporate Geographies and Spatial Development Strategies in Europe», στο Dunford, M., Kafkalas, G. (επιμ.), *Cities and Regions in the New Europe: The Global-Local Interplay and Spatial Development Strategies*, London: Belhaven, σ. 3-38.
- Ernst, D., Lundvall, B. A. (1997), *Information Technology in the Learning Economy. Challenges for Developing Countries*, DRUID Working Paper No. 97-12, Danish Research Unit for Industrial Dynamics.
- European Commission (E.C.) (1998), *Sustainable Urban Development in the E.U.: A Framework for Action*, http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/communic/pdf/caud/caud_en.pdf (πρόσβαση 10-9-2005).
- European Commission (E.C.) (1999α), *ESDP – European Spatial Development Perspective. Towards Balanced and Sustainable Development of the Territory of the European Union*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission (E.C.) (1999β), *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*, http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/toc_en.htm (πρόσβαση 28/11/2004).
- European Commission (E.C.) (2001), *Unity, Solidarity, Diversity for Europe, Its People and Its Territory. Second Report on Economic and Social Cohesion*, http://europa.eu.int/comm-/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/pdf/p32_en.pdf (πρόσβαση 24/9/03).
- European Commission (E.C.) (2004), *A New Partnership for Cohesion, Convergence, Competitiveness, Cooperation. Third Report on Economic and Social Cohesion*, http://www.europa.-eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_en.htm (πρόσβαση 5/5/2004).
- European Round Table of Industrialists (ERT) (2006), *ERT Milestones and Chairmen*, http://www.ert.be/ert_milestones_and_its_chairmen.htm (πρόσβαση 28/3/2006).
- Hadjimichalis, C. (2003), «Imagining Rurality in the New Europe and Dilemmas for Spatial Policy», *European Planning Studies*, 11(2): 103-113.
- Hardy, S., Hart, M., Albrechts, L., Katos, A. (1995), *An Enlarged Europe. Regions in Competition?*, London: Regional Studies Association, Jessica Kingsley Publishers.
- Harvey, D. (1985), *The Urbanization of Capital. Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*, Oxford: Blackwell.
- Heinelt, H., Getimis, P., Kafkalas, G., Smith, R., Swyngedouw, E. (επιμ.) (2002), *Participatory Governance in Multi-Level Context. Concepts and Experience*, Opladen: Leske+Budrich.
- Hirst, P., Thompson, G. (1999), *Globalization in Question*, β' έκδ. πλήρως αναθεωρημένη και ενημερωμένη, Cambridge: Polity Press.
- Hudson, R. (1999), «The Learning Economy, the Learning Firm and the Learning Region: A Sympathetic Critique of the Limits to Learning», *European Urban and Regional Studies*, 6: 59-72.
- Isard, W. (1960), *Methods of Regional Analysis: An Introduction to Regional Science*, Cambridge, MA, & London: The MIT Press.
- Jessop, B. (2000), «The State and the Contradictions of the Knowledge-Driven Economy», Department of Sociology, Lancaster University, <http://www.comp.lancs.ac.uk/fss/sociology/papers/Jessop-State-and-Contradictions.pdf>, (πρόσβαση 12/3/2006). Δημοσιεύτηκε επίσης στο Bryson, J. R., Daniels, P. W., Henry, N. D., Pollard, J. (επιμ.), *Knowledge, Space, Economy*, London: Routledge.
- Jessop, B. (2003), «The Spatiotemporal Dynamics of Capital and its Globalization – and How They Challenge State Power and Democracy», Department of Sociology, Lancaster University, <http://www.comp.lancs.ac.uk/fss/sociology/papers/jessop-spatiotemporal-dynamics-of-capital.pdf> (πρόσβαση 12/3/2006).
- Kafkalas, G., Komninos, N. (1999), «The Innovative-Region Strategy: Lessons from the Central

- Macedonia Regional Technology Plan», στο Morgan, K., Nauwelaers, C. (επιμ.), *Regional Innovation Strategies. The Challenge for Less-Favoured Regions*, London: The Stationary Office and Regional Studies Association, σ. 96-118.
- Krugman, P. (1996), «Making Sense of the Competitiveness Debate», *Oxford Review of Economic Policy*, 12(3): 17-25.
- Lovering, J. (1999), «Theory Led by Policy: The Inadequacies of the “New Regionalism” (Illustrated from the Case of Wales)», *International Journal of Urban and Regional Research*, 23(2): 379-395.
- Lundvall, B. A., Johnson, B., Andersen, E. S., Dalum, B. (2002), «National Systems of Production, Innovation and Competence Building», *Research Policy*, 31: 213-231.
- Lundvall, B. A., Johnson B. (1994), «The Learning Economy», *Journal of Industry Studies*, 1: 23-41.
- Mazower, M. (2004), *Salonica, City of Ghosts: Christians, Muslims and Jews 1430-1950*, London: Harper Perennial.
- Morgan, K., Nauwelaers, C. (επιμ.) (1999), *Regional Innovation Strategies. The Challenge for Less-Favoured Regions*, London: The Stationary Office and Regional Studies Association.
- Morgan, K. (1997), «The Learning Region: Institutions, Innovation, and Regional Renewal», *Regional Studies*, 31(5): 491-503.
- Ohmae, K. (1995), *The End of the Nation-State: The Rise of the Regional Economies*, New York: Free Press.
- Perroux, F. (1955/1970), «Note on the Concept of “Growth Poles”», στο McKee, D., Dean, D. R., Leahy, H. W. (επιμ.), *Regional Economics: Theory and Practice*, New York: The Free Press, σ. 93-103.
- Putman, R. (με τους R. Leonardi και R. Y. Nanetti) (1993), *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Storper, M. (1997), *The Regional World: Territorial Development in a Global Economy*, New York: The Guilford Press.
- Storper, M., Walker, R. (1989), *The Capitalist Imperative: Territory, Technology and Industrial Growth*, Oxford: Basil Blackwell.
- Urban Studies* (1999), «Special Issue on Competitive Cities», 36(5-6).
- Van der Pijl, K. (2006), «A Lockean Europe?», *New Left Review*, 37: 9-37.
- World Commission On Environment and Development (WCED) (1987), *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press.

ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

- Γετίμης, Π. (2000), «Εναλλακτικές μορφές αστικής διακυβέρνησης στην Ευρώπη», στο Ε. Ανδρικοπούλου, Γ. Κανκαλάς (επιμ.), *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 468-486.
- Γετίμης, Π., Κανκαλάς, Γ. (επιμ.) (2003), *Μητροπολιτική διακυβέρνηση. Διεθνής εμπειρία και ελληνική πραγματικότητα*, Αθήνα: Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού (ΙΑΠΑΔ), Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Δελλαδέτσιμας, Π. Μ. (2000), «Η ανάπτυξη του αστικού χώρου στην Ελλάδα και το έγγειο απόθεμα», στο *Οικονομική ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο ρόλος της ως περιφερειακού κέντρου της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, σ. 213-219.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ) (1992), *Ευρώπη 2000. Προοπτικές ανάπτυξης του κοινοτικού εδάφους*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ) (1994α), *Απόφαση της Επιτροπής της 13 Ιουλίου 1994 σχετικά με την κατάρτιση του ΚΙΣ για τις κοινοτικές διαρθρωτικές παρεμβάσεις στις ελληνικές περιφέρειες τις οποίες αφορά ο στόχος αριθμός 1 δηλαδή στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας*, Βρυξέλλες (υπηρεσιακό κείμενο).
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ) (1994β), ΠΕΠ Κεντρικής Μακεδονίας 1994-1999, *Απόφαση της Επιτροπής της 29 Ιουλίου 1994 για την υλοποίηση ενός Πολυταμειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, το οποίο εντάσσεται στο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης για τις διαρθρωτικές παρεμβάσεις στις περιφέρειες του στόχου αριθ. 1 στην Ελλάδα*, Βρυξέλλες (υπηρεσιακό κείμενο).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Ε.Ε.) (1995), *Ευρώπη 2000+. Συνεργασία για τη χωροταξία στην Ευρώπη*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Ε.Ε.) (1997), *Πρώτη Έκθεση για την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επισήμων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

- Θωρίδου, Ε. (2005α), «Θεσσαλονίκη, μητροπολιτικό κέντρο για την ανάπτυξη και τη συνοχή στην Περιφέρεια», *Πρακτικά του Αναπτυξιακού Συνεδρίου της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας «Στρατηγική της Ανάπτυξης 2007-2013»*, Θεσσαλονίκη, 10-11 Ιουνίου 2005.
- Θωρίδου, Ε. (2005β), *Περιφερειακή πολιτική και χωρική ανάπτυξη: η υλοποίηση της δημόσιας παρέμβασης στον περιφερειακό χώρο με έμφαση στην Κεντρική Μακεδονία (1989-1999)*, διδακτορική διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Αρχιτεκτονών Μηχανικών, ΑΠΘ.
- Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού (ΙΑΠΑΔ), Υπουργείο Εσωτερικών, Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης (ΥΠΕΣΔΔΑ) (2003) *Μητροπολιτική διακυβέρνηση. Στρατηγικό πλαίσιο εφαρμογής σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη*, Αθήνα: Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Αστικού Περιβάλλοντος και Ανθρώπινου Δυναμικού, Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Καλογήρου, Ν. (2000), «Η Θεσσαλονίκη του 20ού αιώνα. Οι μετασχηματισμοί της πόλης και της ενδοχώρας», στο *Οικονομική ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο ρόλος της ως περιφερειακού κέντρου της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, σ. 13-18.
- Κανκαλάς, Γ., Λαμπριανίδης, Λ., Παπαμίχος, Ν. (2000), *Στρατηγικό Σχέδιο Ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης. Σύνοψη σχεδίου δράσης*, Θεσσαλονίκη: ΟΡΘΕ, ΑΠΘ και Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, <http://estia.arch.auth.gr/thessaloniki/strategic-plan/thess-action-plan-fin-Web.pdf> (πρόσβαση 10/3/2006).
- Κανκαλάς, Γ., Φουτάκης, Δ. (2004), «Οικονομικός χώρος της Νοτιοανατολικής Ευρώπης», στο Μαρούλης, Ν., Τόλιας, Ι. (επιμ.), *Τεχνολογική προοπτική διερεύνηση στην Κεντρική Μακεδονία: η Κεντρική Μακεδονία προς το 2018*, Θεσσαλονίκη: Επιτροπή Ερευνών / ΑΠΘ, σ. 394-448.
- Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (ΚΕΠΕ) (1997), *Μελέτη αξιολόγησης των ΠΕΠ του ΚΠΣ 1994-1999*, Εκθέσεις αριθμός 28, Αθήνα: ΚΕΠΕ.
- Κομνηνός, Ν. (1998), *Η καινοτόμος περιφέρεια*, Αθήνα: Gutenberg.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2000), «Οικονομικές σχέσεις Ελλάδας-Βαλκανικής: η Θεσσαλονίκη σε αναζήτηση ενός νέου ρόλου», στο *Οικονομική ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο ρόλος της ως περιφερειακού κέντρου της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, σ. 97-108.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2001), «Θεσσαλονίκη, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης '97: ένα μεγάλο γεγονός αλλά και μια χαμένη ευκαιρία: κάποια συμπεράσματα – οδηγός για το μέλλον», *Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, στ' (31): 65-98.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2004), «Χωρική ανάπτυξη και αναδιάρθρωση της υπαίθρου στην Ευρώπη: ο ρόλος της επιχειρηματικότητας», στο Κανκαλάς, Γ. (επιμ.), *Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης. Θεωρητικές προσεγγίσεις και πολιτικές*, Αθήνα: Κριτική, σ. 107-132.
- Μοσκόφ, Κ. (1978), *Θεσσαλονίκη: τομή της μεταπρατικής πόλης*, β' έκδ. αναθεωρημένη, Αθήνα: Στοχαστής.
- Οικονόμου, Δ. (2000), «Ο διεθνής μητροπολιτικός ρόλος της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης και ο νέος ευρωπαϊκός χώρος», στο Ανδρικοπούλου, Ε., Κανκαλάς, Γ. (επιμ.), *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος: η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 444-467.
- Παπαμίχος, Ν., Γερολύπου, Α., Κανκούλα, Κ., Χαστάογλου, Β., Χατζημηχάλης, Κ. (1995), *Η Θεσσαλονίκη στον 21ο αιώνα: Ανάπτυξη-περιβάλλον-πολιτισμός, συμβολή στον στρατηγικό σχεδιασμό*, Έκθεση ερευνητικού προγράμματος, Θεσσαλονίκη: ΥΠΕΧΩΔΕ / Οργανισμός Ρυθμιστικού Σχεδίου και Προστασίας Περιβάλλοντος Θεσσαλονίκης και ΑΠΘ.
- Παπαμίχος, Ν., Χαστάογλου, Β. (2000), «Δυτική Θεσσαλονίκη: δυνατότητες και προοπτικές για την ανασύσταξη του μητροπολιτικού χώρου», στο *Οικονομική ιστορία της Θεσσαλονίκης και ο ρόλος της ως περιφερειακού κέντρου της Νοτιοανατολικής Ευρώπης*, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης, σ. 207-212.
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ) (1990), *Περιφερειακό Λειτουργικό Πρόγραμμα 1990-1993*, Μάιος 1990, Θεσσαλονίκη (υπηρεσιακό κείμενο)
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ) (2000), *Σχέδιο Περιφερειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος 2000-2006*, Δεκέμβριος 2003 (υπηρεσιακό κείμενο).
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ) (2005α), *Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κεντρικής Μακεδονίας* (αναθεωρημένο, Δεκέμβριος 2005), <http://www.perkm.gr> (πρόσβαση 21/4/06)
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ) (2005β), *Πρόταση (όραμα - βασικές προτεραιότητες ανάπτυξης) της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας για την προγραμματική περίοδο 2007-2013, εν όψει του 1ου Εθνικού Αναπτυξιακού Συνεδρίου*, <http://www.hellaskps.gr/programper4/html/synedrio1/default.htm> (πρόσβαση 21/4/06).
- Τσιούτρας, Γ. (2005), «Η Θεσσαλονίκη στις προτεραιότητες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής», άρθρο του Γενικού Γραμματέα της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, πρώην πρύτανη του Πανε-

- πιστημίου Μακεδονίας, καθηγητή Γιώργου Τσιότρα, 06/09/2005, <http://www.rcm.gr/> (πρόσβαση 21/4/06).
- Υπουργείο Ανάπτυξης (ΥΠΑΝ) (2005), *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Ανταγωνιστικότητα». Συμπλήρωμα Προγραμματισμού*, http://www.antonistotita.gr/epan/site/Program/AdditionalProgram_t_docpage?doc=/docs/MainDocuments/Texts/Sympliroma/aksonas_4 (πρόσβαση 21/4/06).
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (ΥΠΕΘΟ) (1989-1999), *Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων: αναλυτικός Χωροταξικός Πίνακας Εκτελέσεως ΠΔΕ (αδημοσίευτοι επίσημοι αναλυτικοί πίνακες κατά Τομέα, Υποτομέα και έργο-δράση, ετών 1989-1999)*.
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (ΥΠΕΘΟ) (1999), *Σχέδιο Ανάπτυξης 2000-2006: Περιφερειακό Σκέλος*, Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας.
- Υπουργείο Μακεδονίας-Θράκης (ΥΜΑΘ), Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ), Όργανισμός Θεσσαλονίκης (ΟΡΘΕ) (2002), *Πρόταση για το Στρατηγικό Σχέδιο Βιώσιμης Ανάπτυξης της Θεσσαλονίκης: Άξονες και Δράσεις Προτεραιότητας 2010. Αποτελέσματα κοινωνικού διαλόγου (επιστημονική ευθύνη σύνταξης: Γ. Κανκαλάς, Α. Λαμπριανίδης, Ν. Παπαμίχος)*, Θεσσαλονίκη, <http://estia.arch.auth.gr/thessaloniki/strategic-plan/Docs/Strategic%20Plan%20Final%20V3.pdf> (πρόσβαση 10/3/2006).
- Υπουργείο Οικονομίας και Οικονομικών (ΥΠΟΙΟ) (2004), *Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης 2000-2006 (Αναθεωρημένο 2004)*, <http://www.hellaskps.gr/Index2.htm>.
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων (ΥΠΕΧΩΔΕ), Ομάδα Μελετών Περιβάλλοντος (ΟΜΕΠ) (1999), *Κεντρική Μακεδονία: Χωροταξικό σχέδιο περιφέρειας, Τελική Έκθεση*, Αθήνα: ΥΠΕΧΩΔΕ / ΟΜΕΠ.
- Φουτάκης, Δ. (2002), «Χωρική ανταγωνιστικότητα και περιφερειακές ανισότητες: νέες προσεγγίσεις και ερμηνείες», *Τόπος*, 18-19: 45-60.
- Φουτάκης, Δ. (2004), «Χώρος, ανταγωνιστικότητα και κοινωνικό κεφάλαιο: μια κριτική ανασκόπηση», στο Κανκαλάς, Γ. (επιμ.), *Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης. Θεωρητικές προσεγγίσεις και πολιτικές*, Αθήνα: Κριτική, σ. 39-71.
- Φουτάκης, Δ., Μουτσιάκης, Ε. (2004), «Γεωγραφικός προσδιορισμός μητροπολιτικών περιοχών η περίπτωση της Θεσσαλονίκης», *Πρακτικά 7ου Πανελληνίου Γεωγραφικού Συνεδρίου*, τόμος Α', Μυτιλήνη: Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Γεωγραφίας, σ. 577-585.
- Χατζημιχάλης, Κ. (2005), *Μητροπολιτικές περιοχές στην Ελλάδα, ανταγωνισμός και διεθνοποίηση: κριτικές σκέψεις για την Αθήνα*, ανακοίνωση στο Συνέδριο του περιοδικού *Γεωγραφίες* «Γεωγραφίες της Μητρόπολης. Όψεις του φαινομένου στον ελληνικό χώρο», Θεσσαλονίκη, 21-23 Οκτωβρίου 2005, mimeo.